

مرمت بناهای تاریخی جزیره کیش

محوطه باستانی شهر حریره

احمد کبیری

عادل فرهنگی

مقدمه

در جوار جنوبی‌ترین سواحل ایران در خلیج فارس و در فاصله تنگه هرمز تا غربی‌ترین بخش استان هرمزگان، ۱۴ جزیره کوچک و بزرگ به فواصل مختلف از این ساحل دیده می‌شوند. بزرگترین این جزایر قشم و کوچکترین آنها شامل، ابوموسی، سیری، فرور کوچک، فرور بزرگ، تنب کوچک، تنب بزرگ! هندورابی و شتور می‌شود. سه جزیره هرمز، لارک و هنگام در پیرامون قشم و دو جزیره کیش و لاوان در بخش غربی استان را می‌توان از نظر وسعت در ردیف جزایر متوسط برشمرد. هر چند که هنوز بررسی‌های باستان‌شناسی و مردم‌شناسی در این جزایر صورت نپذیرفته، ولی مطالعه متون و بازبدهای کارشناسان حضور عناصر کالبدی تاریخی را دست کم در سه جزیره هرمز، قشم و کیش تأیید می‌نمایند.

در راستای تحقق اهداف سازمان میراث فرهنگی کشور با پیشنهاد و همکاری سازمان عمران کیش، مرمت و احیاء آثار تاریخی جزیره کیش به کارشناسان معاونت حفظ و احیاء سازمان واگذار گردید. در این طرح خانه بادگیر یا خانه شیخ، مسجد سنتی و قدیمی شمال آن در بخش شرقی (محل قدیم ماشه) مورد مطالعه قرار گرفت. نقشه و پیش طرح جامع مرمت و باززنده‌سازی هر دو اثر تهیه گردید. طرح در جلسه شورای فنی معاونت حفظ و احیاء سازمان مطرح و مورد تصویب قرار گرفت. پس از بازدید مسئولین و ریاست سازمان اعتبار لازم توسط سازمان عمران کیش (معاونت فرهنگی و امور سیاحتی) تأمین و عملیات اجرایی آن به صورت امانی با نظارت عالیه کارشناسان از آبان ماه ۱۳۷۰ آغاز گردید.

عملیات کاوش در بخشهایی از شهر حریره توسط هیأت پژوهش به انجام رسید. پس از آخرین مراحل کاوش‌های باستان‌شناسی عملیات استحفافی، مرمت، باززنده‌سازی آثار و بقایای بدست آمده به هیأت مرمت و احیاء واگذار گشت.

با توجه به وسعت شهر حریره که بالغ بر ۱۲۰ هکتار می‌گردد بررسی‌های لازم، تعیین نقاط مورد نیاز کاوش

و انجام عملیات خاکبرداری مستلزم کاوش و خاکبرداری مستمر در طی سالیان دراز خواهد بود در نتیجه براساس کاوش‌های انجام شده در نیمه دوم ۱۳۷۰ و در طی سال ۱۳۷۱ بخشهایی از این شهر مورد کاوش قرار گرفت که گزارش یافته‌ها توسط هیأت پژوهش سازمان ارائه خواهد شد.

عملیات استحفاظی شهر حریره در محدوده کاوش‌های به عمل آمده، اتمام برنامه باززنده‌سازی مسجد محله قدیمی ماشه و آغاز مرمت و باززنده‌سازی خانه بادگیر به منظور برپایی موزه مردم شناسی خلیج فارس از سوی معاونت حفظ و احیاء سازمان به انجام رسید.

در این گزارش کوشش شده است تا ضمن برشماری خصوصیات عمده بوم و شرایط اقلیمی جزیره کیش، نشانه‌های کالبدی حضور انسان در جزیره مورد بررسی قرار گیرد. این حضور در دو محور تأسیسات آبی و معماری ارزش‌های خود را نمایان می‌سازد. در ادامه، معرفی مسجد محله قدیمی ماشه و عملیات باززنده سازی آن تصویر شده و سپس توضیح خانه شیخ یا بادگیر و مرمت آن آمده است. در نهایت ضمن ارائه نمایی از شهر حریره، عملیات استحفاظی و ساخت و سازهای انجام شده در بخش‌های مختلف محوطه شهر تشریح شده است.

جهت امواج دریا جستجو نمود. لایه‌های پوسته‌ای سطح جزیره از نقطه نظر زمین‌شناسی عمدتاً آهکی مرجانی است که به دوره پلیستوسن تعلق دارد و از نوع «آهک‌های قشم» می‌باشد. ترکیب سنگهای آهک مرجانی جزیره به گونه‌ای است که امکان نفوذ آب به درون آن وجود دارد.

وضعیت خاک و پوشش گیاهی

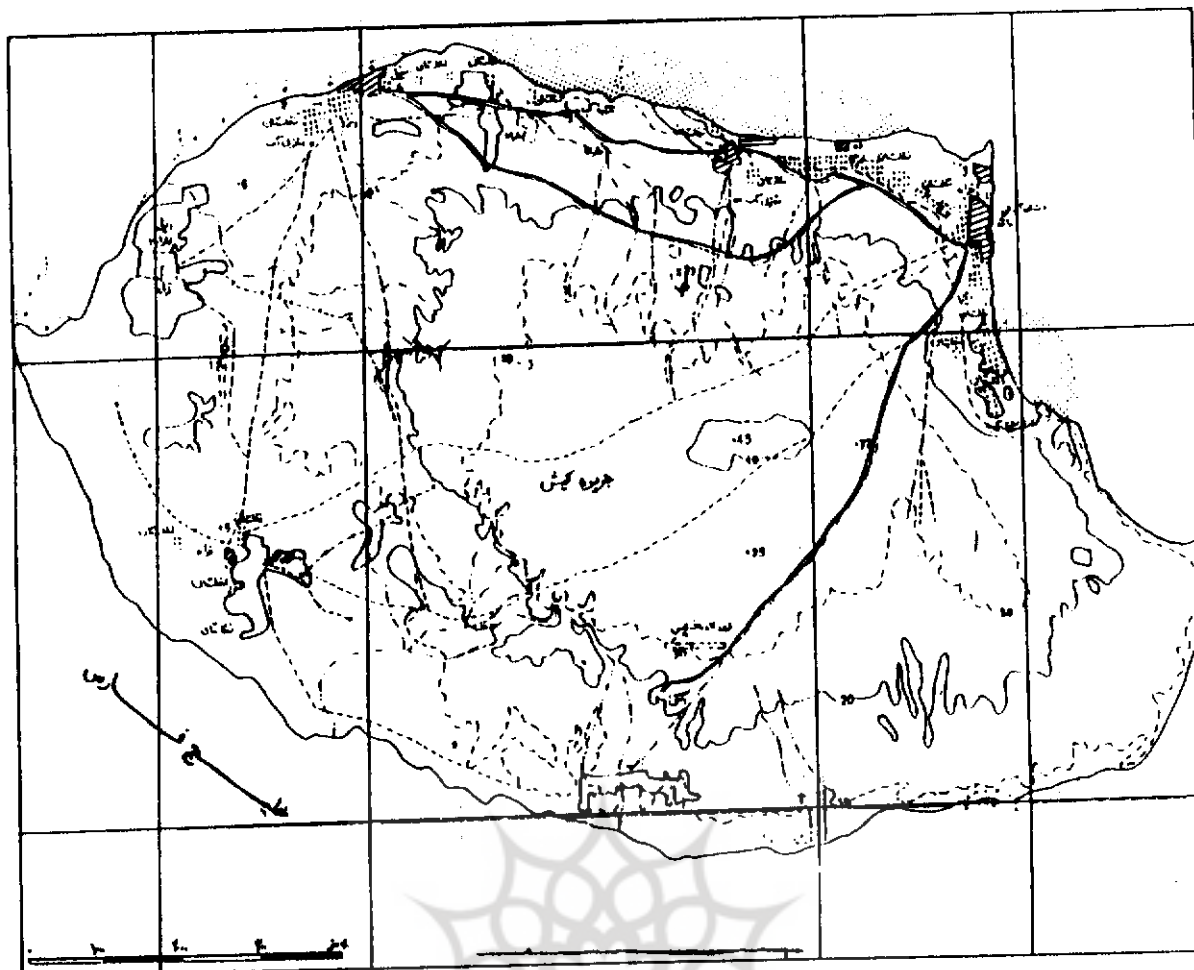
خاک جزیره کیش رسی مخلوط با مارن‌های آهکی است که در نتیجه فعل و انفعالات شیمیائی و هوازدگی تحت تأثیر شرایط گرم و مرطوب هوای آن پدید آمده‌اند. عمق خاک در نقاط مختلف نسبت به سطوح سنگی از صفر تا ۰/۷ متر می‌رسد. خاک جزیره به دلیل پراکندگی بیش از حد پوشش گیاهی و شرایط خاص جزیره دارای هوموس یا خاک برگ نمی‌باشد. گیاهان

موقعیت جزیره کیش

جزیره کیش با حدود ۷۵ کیلومترمربع مساحت که طول آن در جهت شرقی - غربی و پهنای آن در جهت شمالی - جنوبی است، در فاصله ۱۸ کیلومتری سواحل جنوبی ایران (بندر چارک) و به فاصله ۳۰۰ کیلومتری غرب بندرعباس قرار گرفته و توسط آب‌های شور گرم خلیج فارس احاطه شده است.

ناهمواری‌ها

سطح جزیره تقریباً هموار است و بلندترین نقطه آن در میانه نیمه شرقی جزیره به ۴۵ متر می‌رسد و از نظر مورفولوژی (ریخت شناسی) ساحلی، سواحل شمالی و غربی جزیره صخره‌ای و سواحل شرقی و جنوبی آن ماسه‌ای است. دلیل این امر را می‌توان در تفاوت جریان و

نقشه جزیره کیش : در این نقشه که پیش از آغاز عملیات عمران کیش برداشت شده است، محله‌ها و باغ‌ها و خرابه‌ها مشخص شده‌اند. راه‌های اصلی و فرودگاه نشانه‌های آغاز طرح توسعه و دگرگونی جزیره می‌باشند. محوطه باستانی حریره در شرق شمالی‌ترین بخش جزیره با وسعتی حدود ۱۲۰ هکتار قرار دارد.

درختی جزیره به انواع کنار (سدر)، لوز، خرما، لوز، آب و هوا

به استناد آمار مندرج در ایستگاه‌های موجود در استان هرمزگان که در بندرعباس، بندرلنگه و جزیره قشم نصب شده‌اند و با توجه به تشابه شرایط آب و هوایی این مناطق با جزیره کیش، اطلاعات به دست آمده عیناً نقل می‌گردد. این ناحیه از نواحی گرم و مرطوب با رطوبت هوای نسبتاً بالا محسوب می‌شود. اختلاف درجه حرارت سردترین و گرم‌ترین ماه بین ۱۴/۲ و ۱۶/۷ درجه سانتیگراد قشم و بندرلنگه در نوسان است. متوسط دمای

درختی جزیره به انواع کنار (سدر)، لوز، خرما، لوز، آب و هوا
انجیر معابد و کرت محدود می‌گردند. در سالهای اخیر کوشش شده تا گونه‌های اهلی نظیر لیموشیرین، انار و انگور نیز به آنها افزوده شود. گیاهان عمدتاً هالوفینی جزیره که سازگار با شوری هستند از رویش قابل ملاحظه‌ای برخوردارند. براساس مطالعات انجام شده، تاکنون ۳۹ خانواده، ۸۹ جنس و ۱۰۴ گونه گیاهی در این جزیره شناسائی شده‌اند.

سالانه ایستگاه‌های فوق در حدود ۲۶ - ۲۷ درجه سانتیگراد می‌باشد. معدل حداکثر دمای سالانه به بیش از ۳۰ و معدل حداقل به ۲۱/۱ و ۲۲/۹ درجه سانتیگراد در بندرلنگه و قشم می‌رسد (جدول - ۱). پدیده شرچی در سواحل جنوبی ایران از فروردین و اردیبهشت به صورت خفیف آغاز و تا حدود ۹ ماه ادامه می‌یابد. نظر به وجود ایستگاه باران سنجی در جزیره کیش، از رژیم بارش و کم و کیف آن اطلاعات بیشتری در اختیار است. مطالعه جدول شماره ۲ - پایین بودن میزان بارش و توزیع نامتناسب آن را در طول سال نشان می‌دهد. ۸۰٪ بارش جزیره در طول فصل زمستان نمایانگر خصوصیات اقلیمی ناحیه و تأثیر آب و هوای مدیترانه‌ای بر آن است. میزان دریافت متوسط بارش سالانه حدود ۱۵۰ میلیمتر می‌باشد که با توجه به مساحت جزیره به ۱۱/۶ میلیون متر

مکعب می‌رسد.

محیط زیست

جزیره کیش و پیرامون آن دو گونه محیط زیست متفاوت را در کنار هم گرد آورده است. نخست سطح جزیره خشک که برای انواع محدود گیاهان و جانوران وحشی و اهلی امکان زیست فراهم می‌آورد، دیگر آبهای شور خلیج فارس که محل زیست بیش از ۲۰۰ نوع از انواع ماهیان به همراه نرم‌تنان و خرچنگها و لاک‌پشت‌ها و برخی گیاهان دریائی می‌باشد.

کیش در متون

اطلاعات و اخبار ثبت شده در منابع تاریخی مورخین، جغرافی‌نویسان و سیاحان دوره اسلامی در

جدول شماره ۱: خصوصیات آب و هوایی در ایستگاه‌های بندرعباس - بندرلنگه و جزایر قشم و کیش.

میزان بارندگی سالانه mm	متوسط نسبی سالانه %	متوسط مقدار بار بر حسب میلی‌بار	متوسط سالانه ساعات آفتابی	متوسط مطلق دما °C	حداقل مطلق دما °C	حداکثر مطلق دما °C	معدل حداقل دمای سالانه °C	معدل حداکثر دمای سالانه °C	معدل دمای سالانه °C	ایستگاه
۱۳۹.۴	۷۶٪	۱۰۰۷.۲	۲	۳۱۹۰	۲۰ آذر ۱۹۷۲	۴۷ اردیبهشت ۱۹۷۵	۲۲.۲	۳۲	۲۷.۱	بندرعباس ۱۹۵۷-۷۵
۱۱۷.۵	۷۶٪	۱۰۰۷.۱	۱	۳۳۰۰	۲۰ آذر ۱۹۷۲	۴۹ اردیبهشت ۱۹۷۵	۲۱.۱	۳۱	۲۶.۵	بندرلنگه ۱۹۶۶-۷۵
۱۲۷.۸	۷۵٪	-	۱	-	۷۰ دی ۱۹۷۳	۴۵/۶ خرداد ۱۹۶۸	۲۲.۹	۳۰.۹	۲۶.۸	قشم ۱۹۶۵-۷۳
۱۵۰.۷	۷۶٪	-	-	-	-	-	-	-	-	جزیره کیش ۱۹۶۵-۷۶

منبع: سالنامه‌های هواشناسی ایران - انتشارات سازمان هواشناسی کشور.

جدول شماره ۴: میزان بارندگی در چهار فصل سال بر حسب میلی‌متر و درصد

ایستگاه	بهار		تابستان		پائیز		زمستان		جمع سالانه
	مطلق	درصد	مطلق	درصد	مطلق	درصد	مطلق	درصد	
بندر لنگه	۱۹۰۱	۱۶۰۳	۱۰۰۸	۹۰۲	۱۰۸	۱۰۵	۸۵۰۳	۷۲۰۹	۱۱۲۰۰
۱۹۶۶-۷۵									
گاوبندی	۳۲۰۰	۱۹۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۲۰۳	۱۰۴	۱۳۴۰۴	۷۹۰۷	۱۶۸۰۷
۱۹۷۲-۷۵									
کیش	۶۹	۴۰۶	۴۰۸	۳۰۲	۱۵۰۴	۱۰۰۲	۱۲۳۰۶	۸۲۰۰	۱۵۰۰۷
۱۹۶۵-۷۶									

ن. ک. به: محمد رضا کاویانی: بررسی اقلیمی پدیده شرحی در سواحل و مناطق جنوبی ایران، جغرافیا - نشریه انجمن جغرافییدانان ایران شماره ۳ سال ۱۳۶۰.

تجاری برقرار و سواحل شمالی جزیره لنگرگاه کشتیهای تجاری گردید. وجود آب شیرین چاهها، قنوات، برکهها (بقایای آن به انضمام آبراهه‌های سنگی آن امروزه برجاست) نگهداری و جمع‌آوری آب باران درون برکهها دلیل دیگری بر شرایط زیست به همراه رونق تجاری و مسکونی بوده است. چنانچه براساس اسناد تاریخی علاوه بر پیشه غواصی به منظور دستیابی به مروارید که یکی از اقلام مهم صادراتی جزیره بوده است آب گیری کشتی‌ها (آب شیرین) از این جزیره انجام می‌گرفته است. اهالی سواحل خلیج فارس عمدتاً آب شیرین مصرفی خود را از نقاط دیگر بخصوص جزیره کیش به علت وجود سفره‌های آب شیرین چاهها و قنوات تهیه و حمل می‌نمودند.

شکوفائی شهر جزیره از قرن پنجم ه. ق. پس از احداث شهری که روبه گسترش بوده آغاز و تا اواخر قرن هشتم ه. ق. ادامه می‌یابد. شهری که با پشتوانه اقتصادی و نیروی کارگری و با حجم کلان کالا در ابعادی گسترده

خصوص شهر جزیره نشانگر رونق اقتصادی - تجاری به همراه ساخت و سازهای معماری و شهرسازی وسیع و گسترده است. خانه‌های چندطبقه و رفیع، باغهای دلگشا، مساجد، بازارها، کاروانسراها، قنوات، برکه‌ها، کارگاههای صید مروارید و محصولات کشاورزی زیانزد اغلب بازدید کنندگان بوده است.

در اواسط قرن چهارم ۳۵۶ ه. زلزله شدیدی بندر تجاری - سیاسی و اقتصادی سیراف را ویران کرد. کم کم بازرگانان فارس و سیراف و سایر بلاد با توجه به افول رونق تجاری و سیاسی مامن دیگری را در میان آبهای گرم خلیج فارس و در جبهه شمالی جزیره کیش انتخاب نمودند و بنیان شهری محکم و استوار را به همراه برج و بارو با وسعتی بالغ بر ۱۲۰ هکتار پی افکندند. جزیره کیش پس از سیراف به تدریج به مرکزیت تجاری خلیج فارس درآمد و با شهرهای عمده آن روزگار در چین و هند و عربستان و همچون شام، بغداد، بصره، حلب، یمن، رم و نیز در قیروان و ارمنستان و سایر شهرها داد و ستد

به صورت یکی از مراکز عمده واردات و صادرات خلیج فارس درآمده بود کم کم همانند سیراف از رونق تجاری آن کاسته و جزیره هرمز جایگزین آن می‌گردد. بررسی علل رشد و سقوط آن با توجه به شرایطی سیاسی و حکومتی نیازمند تجزیه و تحلیل تاریخی است که از گنجایش این گزارش خارج است. در حال حاضر براساس کاوشهای باستان‌شناسی که با همکاری سازمان میراث فرهنگی کشور و سازمان عمران کیش در حال انجام است و بی‌شک گزارش و نتیجه کاوشهای باستان‌شناسی شهر حریره توسط سرپرست محترم کاوش ارائه خواهد گردید، آثار و سفالینه‌های سطحی نشانگر کم رنگ شدن باب تجاری در قرن نهم و دهم می‌باشد. هرچند وجود قطعات شکسته ظروف به صورت انبوه و گسترده بر سطوح ویران شده بقایای معماری حاکی از ادامه حیات تجاری در این جزیره می‌باشد، ولی دیگر چون گذشته لنگرگاه کشتیهای تجاری (استحکامات قرون ۵ و ۶ و ۷ ه.ق) و بقایای ساخت و سازهای آغاز متروکه شدن جزیره و خشکه چین شدن مصالح در دوره بعد نشانگر عدم ثبات و استمرار و سکونت در این جزیره می‌باشد.

دیگر تاجر، پیله‌ور و بنکدار و واسطه‌های تجاری وجود ندارند که بنابر گفته شیخ اجل سعدی در حجره خویش سخن از صدوپنجاه شتر بار داشته باشند. زیرا در حقیقت راه دریائی ابریشم به سوی جزیره هرمز گشوده شده و تجارت شهرهای بزرگ از سیراف به کیش و

سپس به جزیره هرمز ره دوخته است.

بررسی نشانه‌های کالبدی حضور انسان در جزیره کیش

در طول سالهای ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ در ضمن آشنایی با موضوعات مختلفی که مورد مرمت قرار گرفتند، شناخت مصالح بوم آورد، بررسی امکانات ساخت و ساز محلی، نزدیک شدن به درک مفاهیم آب در میان جزیره‌نشینان و نیز مطالعه چگونگی موفقیت اینان در دعوت جریان هوا (نسیم) به داخل بنا و ایجاد موانع مختلف برای جلوگیری از تابش اشعه آفتاب به درون بناها میسر گردید. به طور کلی آثار پراکنده در جزیره را می‌توان به نسبت دوره‌های مختلف از قدیم به جدید به این صورت طبقه‌بندی نمود:

۱: شهر حریره و بخش‌هایی از تأسیسات آبی در جای جای جزیره که احتمالاً در فاصله قرون چهارم تا دهم هجری قمری برپا گشته‌اند.^۱

۲: مجتمع‌های زیستی و آبادی‌هایی که در بخش‌های شرقی، شمالی و غربی جزیره وجود داشته‌اند که مهمترین اینها دیه‌و، باغو، سجم، ماشه و سفین بوده‌اند. این نقاط که به احتمال زیاد پس از افول شهر حریره و با استفاده از تأسیسات برجای مانده در سطح جزیره شکل گرفته‌اند تا آغاز عملیات عمران کیش به حیات خود ادامه دادند.^۲

۲. بررسی آثار بدست آمده از کاوش‌ها و نوع معماری این نظریه را قوت می‌بخشد، هرچند که متون مورد مطالعه قرار گرفته نیز دلیلی بر

حیات شهر در این قرون می‌باشد.

۳. آقای احمد افتداری در استخراج و تنظیم تحشیه و تعلیقات بر تالیف محمدعلی خان سدیدالسلطنه بندرعباسی با نام سرزمین‌های شمالی

۳: پس از عملیات عمران کیش اهالی ماشه، دیهو و سجم به مرور به محله سفین کوچ کردند. این حرکت باعث پدید آمدن سفین جدید در جوار سفین (سفین قدیم) شد.

در مجموع مشاهدات دو نکته شاخص مورد توجه قرار گرفت: نخست تأسیسات آبی و دیگری معماری جزیره کیش. در خصوص تأسیسات آبی، مجموعه تجربه‌های داخلی فلات ایران و دشت خوزستان (ایلام) در حد مقدرات جزیره بکار گرفته شده است. انواع مختلف بهره‌وری‌ها و ابداعات بکار برده شده توسط اهالی جزیره به ترتیب زیر بشرح درآمده است:

آب شور

در کناره ساحل شهر حریره چاههای متعددی که در دل صخره حفر شده‌اند مشاهده می‌شود. این چاه‌ها دسترسی به آب دریا را میسر می‌نماید. برخی از این دسترسی‌ها برای حمل و نقل، مسافر و برخی دیگر برای بدست آوردن آب شور و یا مقاصد دیگری که نتیجه بررسی‌های همکاران باستانشناسی آنها را مشخص خواهد نمود، کاربرد داشته‌اند (تصویر شماره ۱ و ۲) و (دست کشیده شماره ۳).

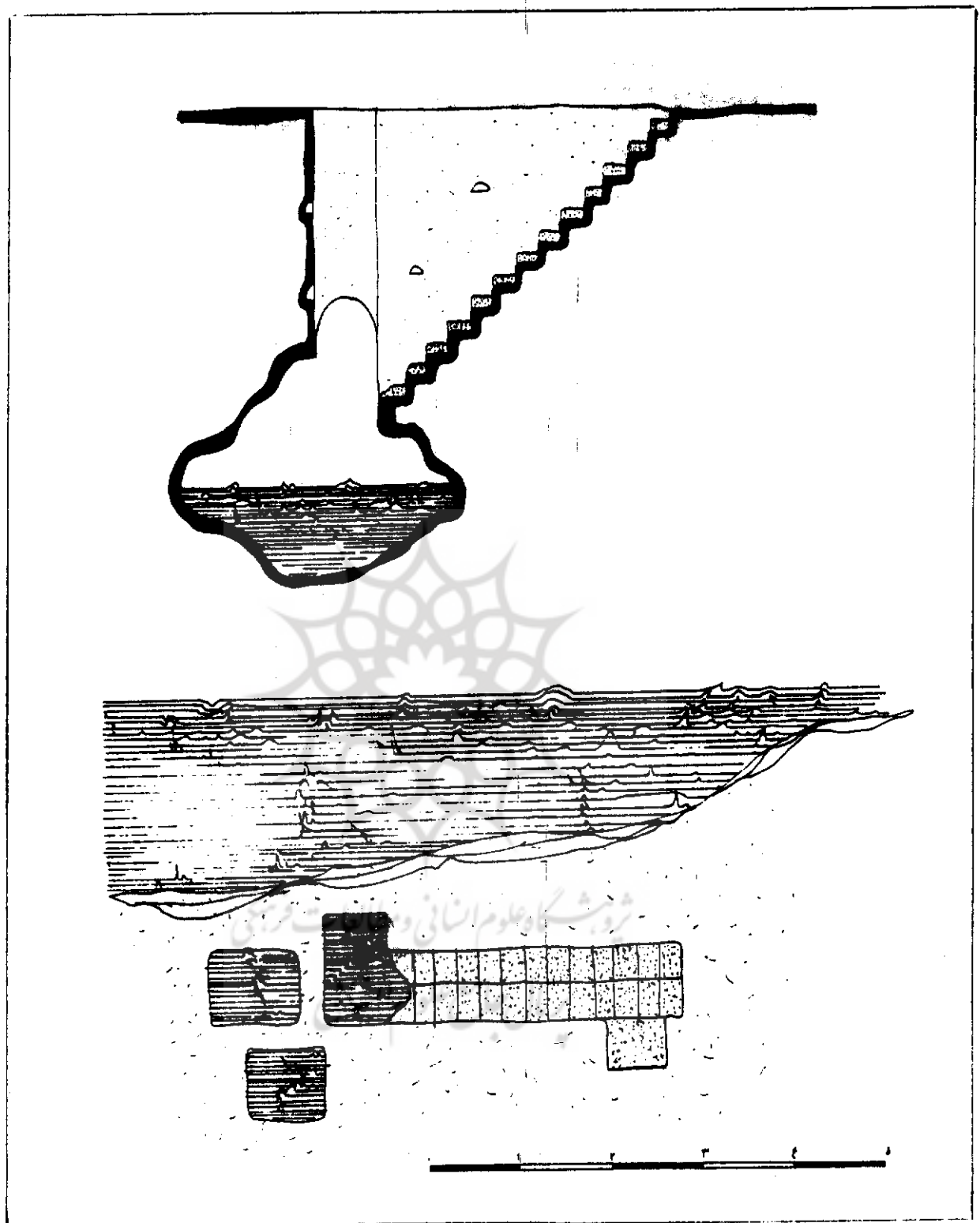
آب شیرین

نظر به اینکه سنگهای حاشیه شمالی خلیج فارس عموماً و جزیره کیش خصوصاً خاصیت جذب آب دارند، در نتیجه در طول فصول بارش تابشی آبی درون این سنگها مکرراً توسط آب شیرین و شور اشغال می‌شود (دست کشیده شماره ۴). با شناخت این خاصیت و توجه به این نکته که بخشی از آب بارش جاری در سطح جزیره جذب زمین می‌شود و بخش دیگر به دریا می‌ریزد، ساکنین جزیره در طول بیش از هزار سال از انواع ابتکارات جهت کنترل، هدایت و انباشت آب شیرین استفاده بجا و مناسب نموده‌اند. آب شیرین نسبت به نوع مصرف به اشکال مختلف انباشت و برداشت شده است.

آب شیرین مورد نیاز عمدتاً برای پنج نوع مصرف قابل یز شماری است: شرب، استحمام، شستشوی ظروف و لباس، آبیاری و مصرف حیوانات. جهت استفاده شرب، شستشوی ظروف و لباس، استحمام، مصرف حیوانات و آبیاری باغچه‌های کوچک از گاوچاه، برای مصرف شرب، شستشو و استحمام از چاه دست کند به کمک چرخاب و در نهایت آبیاری و مصرف دام از انواع برکه، قنات، قنات - آب انبار و استخر به وسیله هدایت کننده‌های آب به این مکان‌ها چون کفه، نقب روباز، نقب سرپوشیده و قنات بهره‌گیری شده است.

در ضمن نوع خاصی از چاهها و آب انبارها در شهر حریره مشاهده شد که در فصل بارش به وسیله آبهای

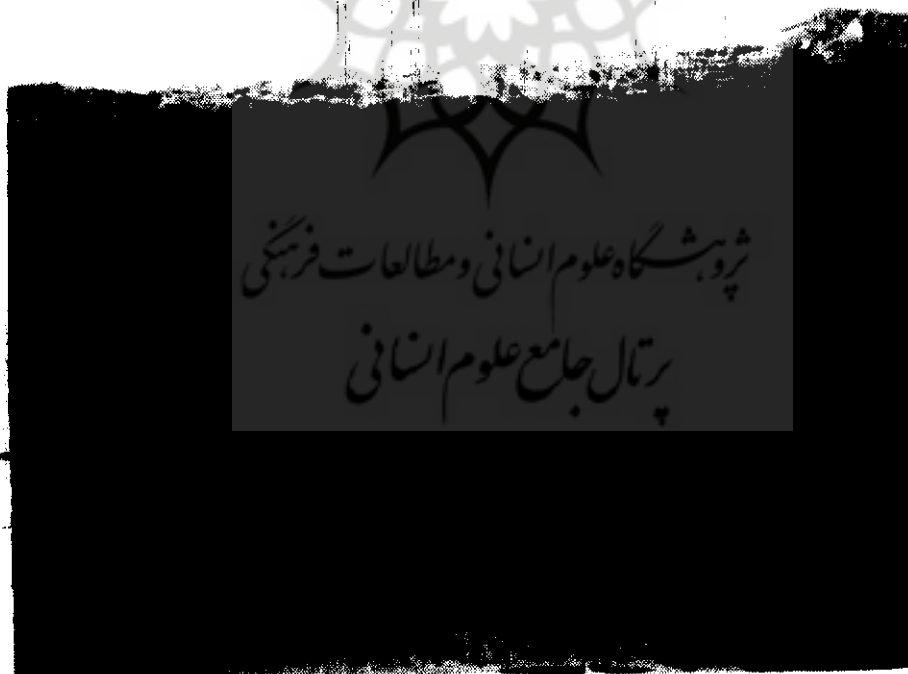
پیرامون خلیج فارس و دریای عمان در صد سال پیش در صفحات ۳۵۹ و ۳۶۰ چندین قول را استخراج و نقل نموده‌اند. طبق این نوشته « محله ماشه یکی از قراء جزیره است با بازار و قلعه و تقریباً چهارصد خانوار در آن زندگی می‌کنند. پنجاه باب دکان و سفاین در مشرق ماشه وجود دارند. دیگر سفین بر وزن دفین. آنجا هم به اندازه ماشه آباد و فقط بازار و قلعه ندارد. هشت ده دیگر هم دارد. تجارت آنجا غواصی و طوایشی است» که منظور بدست آوردن و فروش مروارید است.

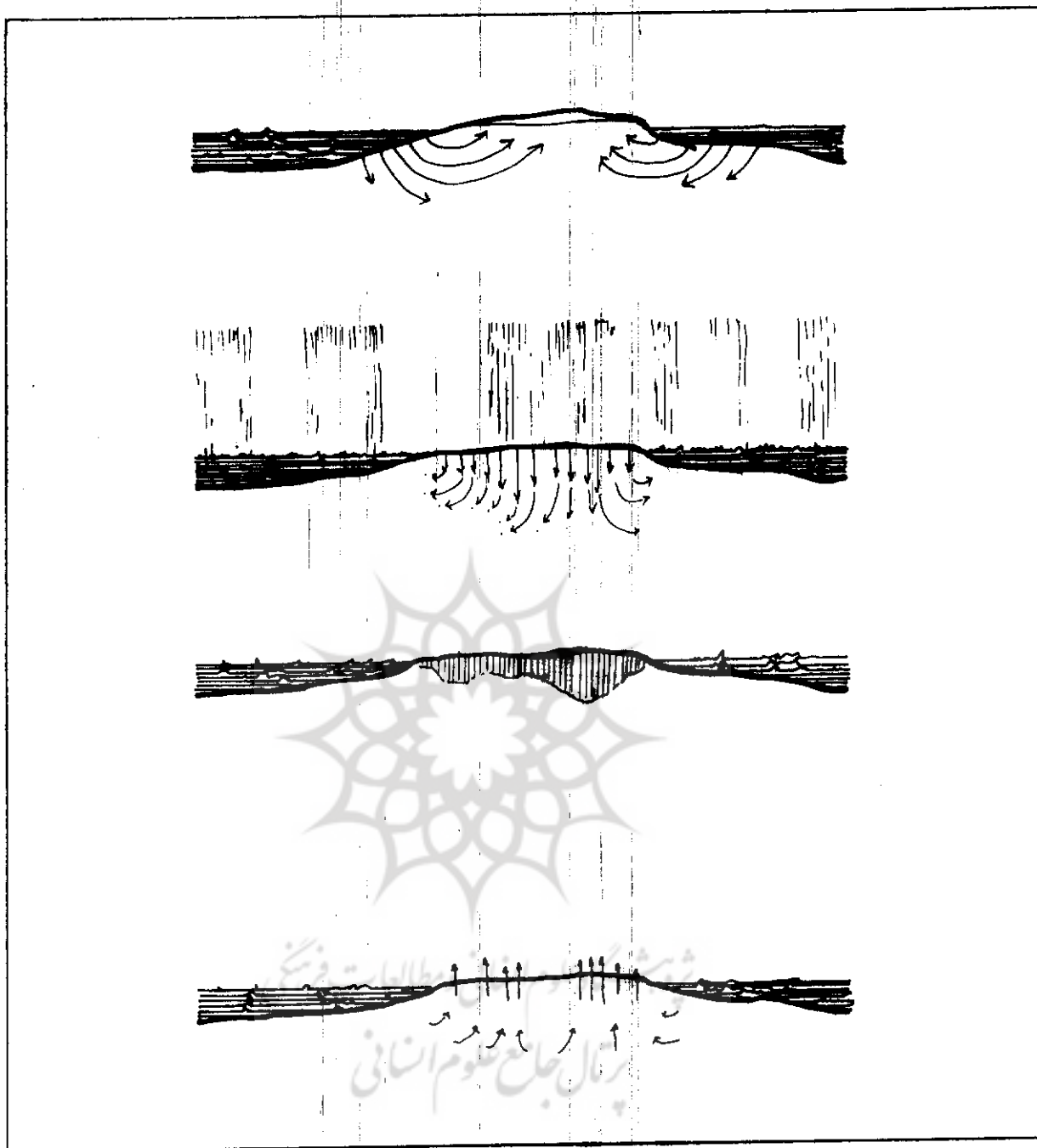
۳ - راهپله ارتباطی شهر حریره به دریا : در پلان و برش راهپله در دل صخره‌های شمالی جزیره و محوطه باستانی محل تقریبی «پارف» ها، ردیف‌های دوگانه پلها و بارانداز در سمت جنوب سطوح فوقانی راهپله و دو چاه عمودی دیده می‌شوند که نحوه اجرا و کیفیت طراحی راهپله را به منظور استفاده مطلوب از انرژی با توجه به ساختار و اندام انسان نمایش می‌دهد.

تصویر ۱: قرارگیری راهپله و دو چاه همجوار آن در دل صخره‌های ساحلی دیده می‌شود. بارانداز راهپله در سمت راست مجموعه حفرها قرار گرفته است.

تصویر ۲: ورودی راهپله (سمت چپ) و چاه دسترسی (سمت راست) از دریا نحوه دستیابی به مجموعه ساحلی را که روبروی صخره برپا شده است نشان می‌دهد. نکته شایان توجه آنکه در طول سدها بخش‌هایی از صخره جدا شده و در دل آب محو شده است.

۱- در دست کشیده‌های چهارگانه فوق کوشش شده است تا چرخه جذب و جایگزینی آب شیرین و آب شور در لایه‌های زیرسطحی جزیره ترسیم گردد. در ردیف اول وضعیت کمبود آب شیرین و نفوذ آب شور به لایه‌های زیرسطحی نشان داده شده است.

ردیف دوم در هنگام و پس از بارش است که به مرور آب شیرین در لایه‌های زیرسطحی جایگزین آب شور می‌شود. ردیف سوم وضعیت تثبیت شده آب شیرین را در لایه‌های زیرسطحی به نمایش گذاشته است. در ردیف آخر جریان برداشت آب و جایگزینی آب شور بر جای آب شیرین تا رسیدن به ردیف اول و پایان چرخه به تصویر کشیده شده است.

(تصویر شماره - ۳) و (برداشت شماره - ۵).

جاری از بامها و محوطه‌های پیرامون پر می‌شده و در فصول کم آبی یا بی آبی به مصرف شرب و شستشو و استحمام می‌رسیده است.

چاه برداشت

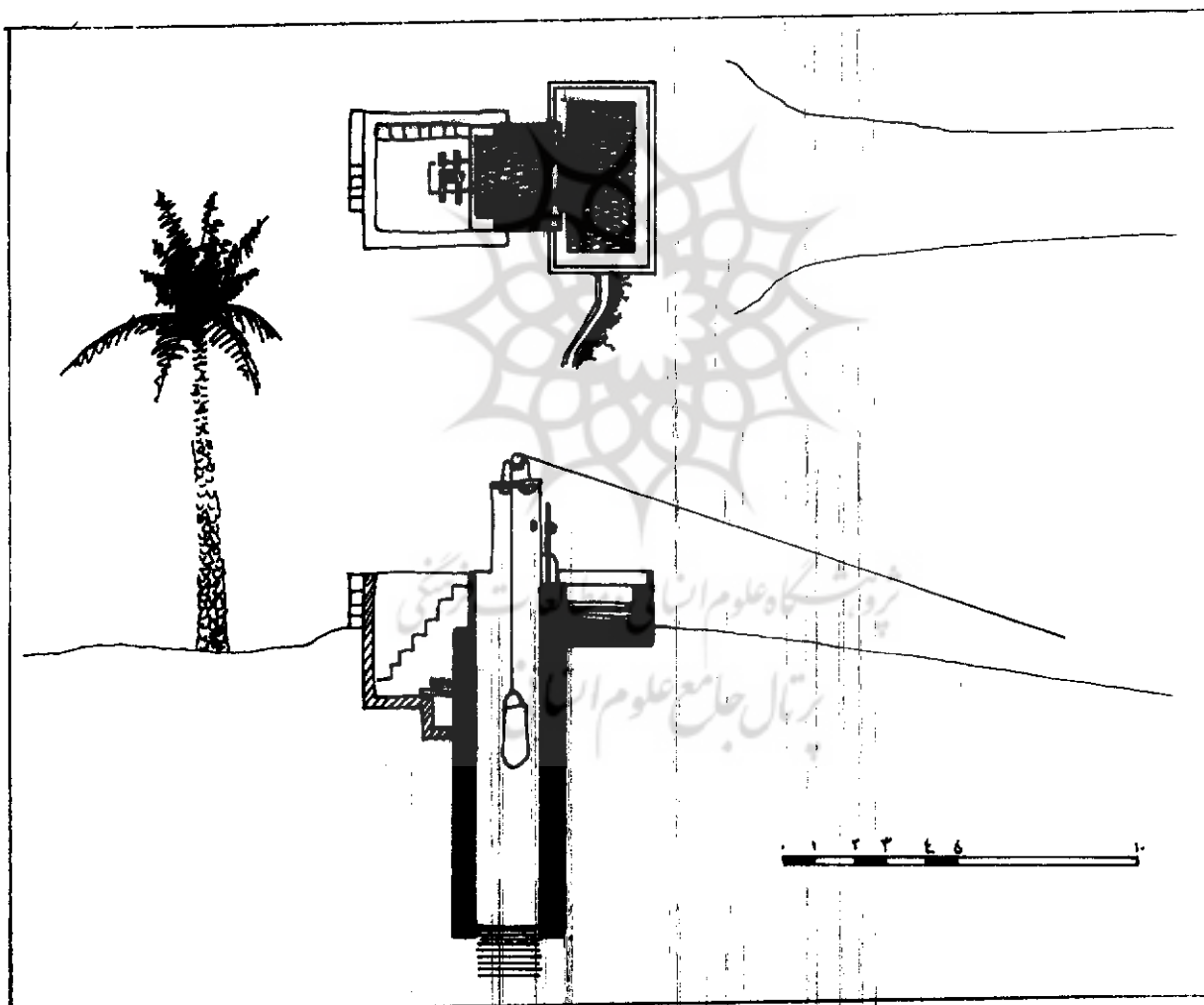
این چاه‌ها صرفاً جهت برداشت آب حفر می‌شوند و توسط پخرخاب تخلیه می‌گردند که عموماً در باغها و محله‌ها به وفور حفر شده‌اند.

چاه انباشت و برداشت

چند نمونه از این چاه‌ها در پیرامون مجموعه دو خانه همجوار در شهر حریره که مورد کاوش قرار گرفته است،

گاو چاه

یک نمونه بالنسبه سالم گاوچاه در محوطه باغی در درون شهر حریره مورد بررسی قرار گرفت. این نمونه در یکی از آبگیرهای شهر حریره واقع شده است. بنابر این آب درون چاه را می‌توان ترکیبی از آبهای زیرزمینی و آبهای جاری شده به درون چاه در ایام بارش تصور نمود

۵ - گاو چاه : در پلان و برش گاوچاه وضعیت اولیه چاه و حوضچه آن در سمت راست و حوضچه احدثی (الحاقی) به منظور برداشت آب با پمپ برقی در سمت چپ دیده می‌شود.

نصویر ۳ : نمای عمومی گاوچاه . شب راهرو در آن سوی چاه قرار دارد.

دیده شد. مانده‌های برکه‌هایی (آب انبار) که در جزیره

این نمونه‌ها همچون آب انبارهای بوشهر، آب جاری مشاهده شد عموماً بدون پوشش هستند. آثار پوشش‌های فروریخته هنوز در گوشه و کنار این برکه‌ها قابل رویت شده در بام و محوطه خانه‌ها را در طول بارش جذب می‌نماید. از آب این نوع چاه در فصول کم آبی توسط چرخاب استفاده می‌شود.

چاه لب شور فاصله میان شهر و محله ماشه و همچنین باغو واقع در

این چاه در کناره‌های ساحل با منظور شستشو و آبیاری و مصرف دام حفر می‌شود.

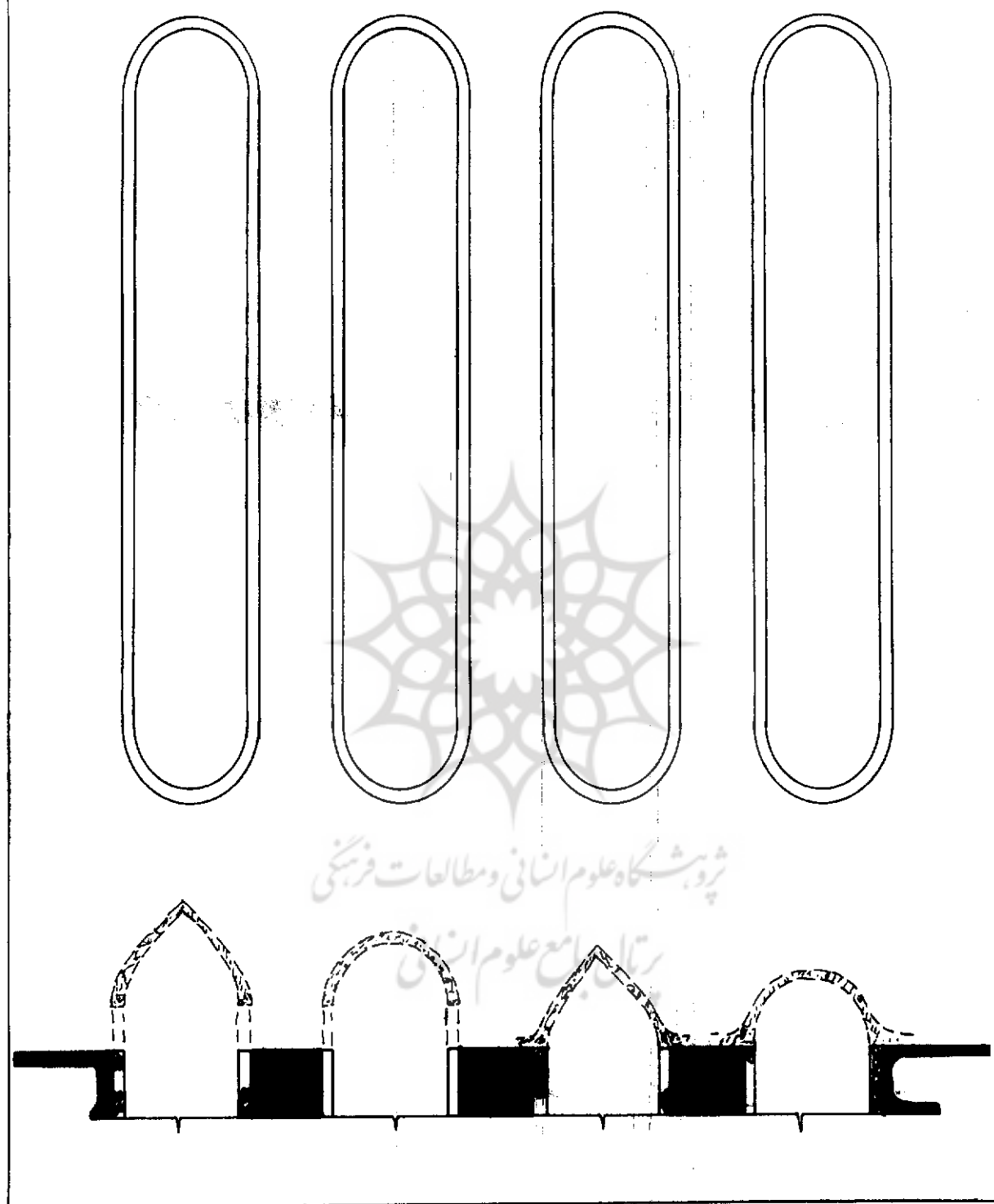
جنوب غربی جزیره در تعداد اندک مورد بازدید قرار گرفتند. در شهر حریره چهار برکه در کنار یکدیگر و در فاصله‌ای از ساحل شمالی برداشت شد (دست کشیده شماره ۶).

برکه

۴ . برداشت برکه‌ها به تاریخ ۷۱/۱۰/۶ توسط خنات آقای مهندس شیرازی صورت پذیرفت. نظیر این برکه‌ها در میان راه کازرون به

فراشند نیز دیده می‌شود.

۱ ۲ ۳ ۴ ۵

۶ - برکه‌های چهارگانه محوطه باستانی شهر حریره : مانده‌های برکه بدون پوشش است ولی در برش - با توجه به

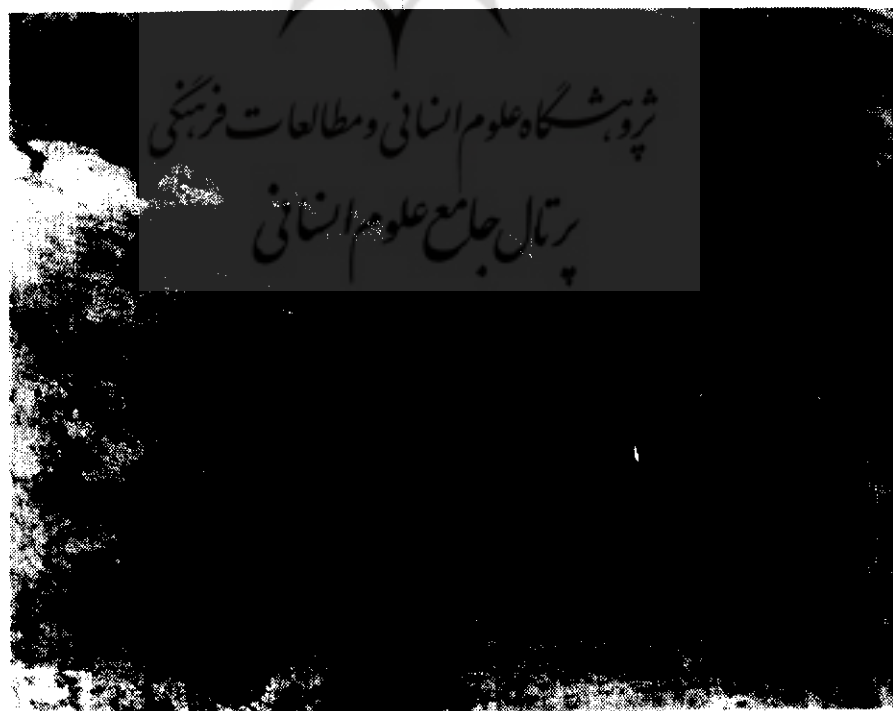
گوشه‌سازی - پوشش‌های مختلفی پیشنهاد شده است.

یکی از همین نوع برکه‌ها در بین شهر حریره و محله ماشه دیده شد. مانده‌های برکه ای واقع در باغو که تدرنگ آن به صورت دایره سنگ چین در حالی که داخل آن توسط گل و لای پر شده قابل بازبینی است. آب این برکه‌ها از سطوح بالا دست جزیره توسط قنات (پارو)، بستر جویهای دست کند در دل صخره به پهنای متوسط یک متر و جوی‌های احداث شده که به احتمال زیاد سرپوشیده بوده‌اند، به پهنای متوسط عرض کف دست هدایت می‌شده است (تصویر ۴ و ۵ و ۶).

قنات - آب انبار

در بخش‌های شرقی شهر حریره مجموعه عظیمی از آب انبارهایی حفر شده در دل صخره دیده می‌شوند که افزون برداشتن پای آب و راه‌پله به صورت زنجیره چاههایی چون قنات هستند. به همین دلیل قنات - آب

تصویر ۵ : نمای نزدیک یکی از چاههای قنات واقع در غرب جزیره.

تصویر ۴ : منظره هوایی یک رشته قنات در غرب جزیره.

تصویر ۷: دسترسی به قنات - آب انبار از طریق راهپله و ورودی مشخص پای آب که در دل صخره کنده شده است.

تصویر ۶: مانده‌های یکی از جوی‌های رساننده آب قنات به برکه.

می‌دهد. (تصویر شماره ۸ و ۹ و ۱۰) (پلان شماره ۸).

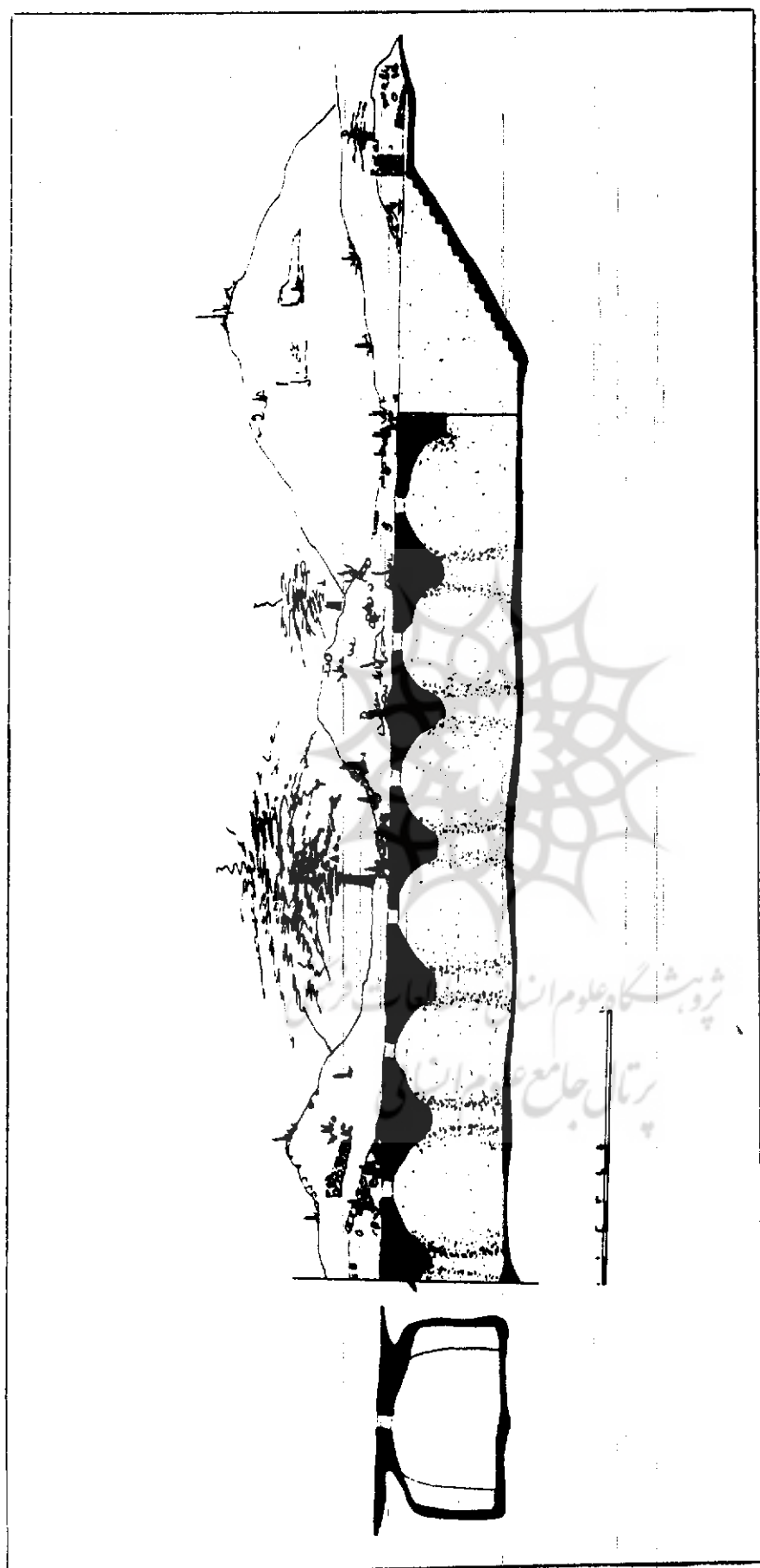
انبار نامیده شده‌اند (تصویر شماره ۷ - و (دست کشیده (۷).

جوی

همانطور که بیان شد در مسیر کنترل، هدایت و انباشت آب، اهالی جزیره روش‌های متعددی را بکار بسته‌اند. به منظور کنترل آب بدون شک تمهیداتی بکار برده شده که برای درک آنها نیاز به بررسی‌های تفصیلی است. ولی در خصوص هدایت آب شیوه‌های رایج شامل

استخر

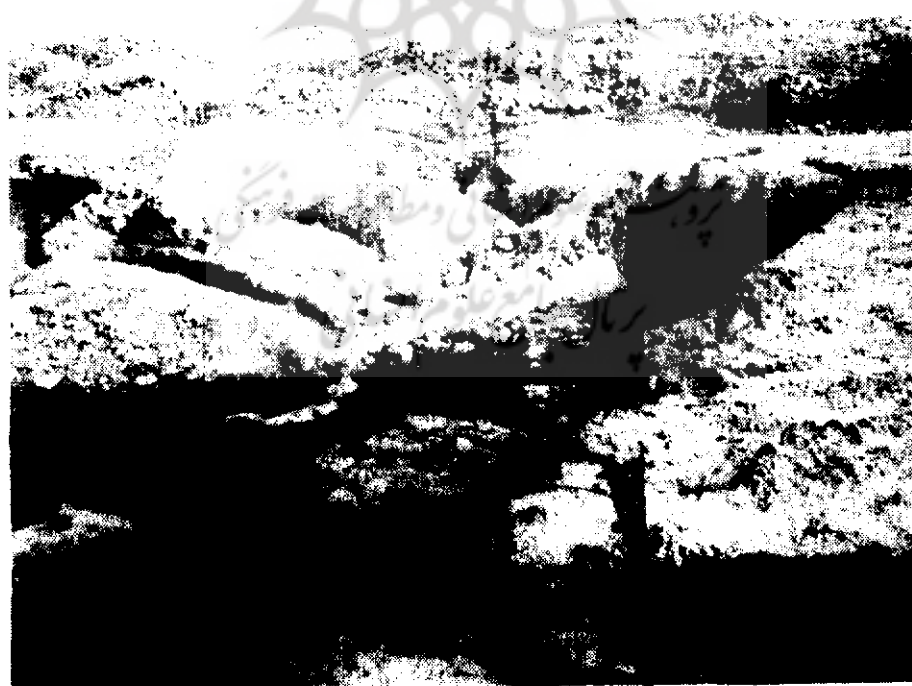
در محوطه غربی و چسبیده به ساحل شهر حریره آبگیری مصنوع وجود دارد که به علت بزرگی می‌توان آن را استخر نامید. ابعاد آن از برداشت‌های وضعیت موجود، طول و عرضی به میزان ۷۶ و ۱۷ متر را نشان

۷- قنات - آب انبار : به دلیل وجود حفرهای متعددی که با فاصله و آهنگ منظمی تکرار می‌شوند به این ساخت و ساز می‌توان نام قنات را اطلاق نمود. از سوی دیگر با حضور پله «پای آب» و پهنای بیش از حد متعارف قنات که در برش عرضی دیده می‌شود و همچنین پوشش‌های گنبد گونه و بخصوص با در نظر گرفتن شیب زمین‌های پیرامون که به سمت حفرهای دست کند می‌باشد می‌توان این ساخت و ساز را آب انبار دانست.

تصویر ۸ : موقعیت استخر در نزدیکی سواحل شمالی جزیره در دل محوطه باستانی حریره و مانده‌های آن.

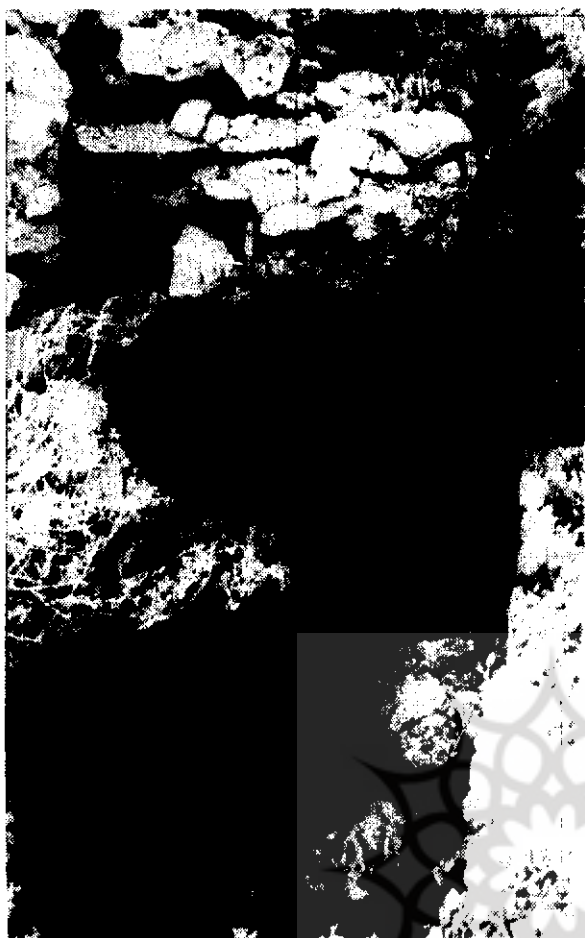
تصویر ۹ : محل آبریز اصلی استخر در بدنه جنوبی آن و مانده‌های دریاچه‌ای آب.

: نقب زیرزمینی، قنات، جویهای دست کند روباز،
جویهای سرپوشیده و نه‌های سرپوشیده بوده‌اند (تصویر
شماره ۱۱).

فاضلاب

شیوه دفع فاضلاب در جزیره را می‌توان به دو نوع
تقسیم نمود. نخست در مناطق زیستی ساحل دریا که به
سادگی و به صورت جوی روباز یا نقب به دریا می‌ریزد.
این شیوه هنوز در محله‌های قدیمی جزیره و سواحل ایرانی
خلیج فارس مرسوم است. دیگری حفر چاه در نقاط دور
از ساحل است.

تصویر ۱۱: نمای نزدیک یکی از جوی‌های سرپوشیده در
محوطه شهر حریره.

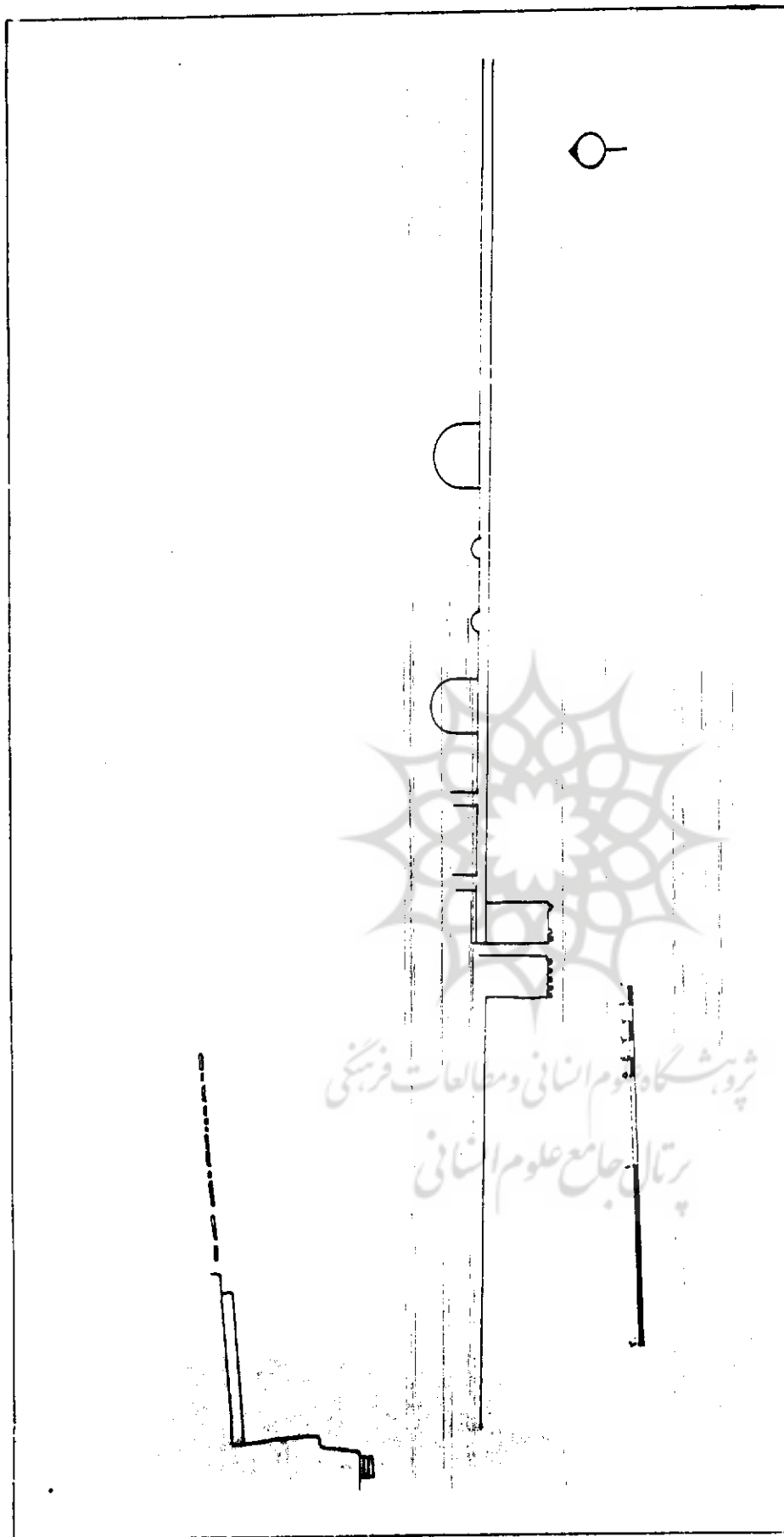

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۱۰: آب شررها در بخش غربی بدنه شمالی استخر که از صخره تراشیده شده‌اند.

۸ - استخر : در برجای مانده‌های این آبگیر بزرگ، محل آب بند، دیواره جنوبی که با «هو» های کوچک و بزرگ کانال آب پشت آبگیر را محافظت می‌نموده و راه‌پله و تزیینات آب شره در بدنه شمالی و همچنین ادامه بدنه شمالی که به صخره‌ها افزوده شده‌اند دیده می‌شود.

معماری سنتی جزیره کیش دو گونه است. نخست معماری شهر حریره و دیگری معماری محله‌ها و مجتمع‌های زیستی پس از رکود شهر حریره. پیش از ورود به مبحث معماری اشاره به نکته‌ای بسیار مهم چاره‌ناپذیر به نظر می‌رسد.

پس از ورود ناوگان دریایی اروپایی‌ها به خلیج فارس و تردد آنها در فاصله خاور دور تا خلیج فارس، زمینه برای ارتباط فرهنگی بیشتر اقوام ساکن این مناطق فراهم آمد. شاخص این ترکیب فرهنگی را می‌توان در معماری حاشیه شمالی خلیج فارس و جزایر ایرانی این منطقه جستجو نمود. هرچند که ویژگی‌های محلی نقاطی چون بندر لنگ و کنگ و چارک و بوشهر و جزایری چون کیش و جوه تمایز معماری این نقاط را ارائه می‌دهد لیکن از نظر تأثیر شرایط آب و هوا بر معماری، مصالح به کار گرفته و طرح‌ها و جوه اشتراک فراوانی مشاهده می‌شود.

اطلاعات ما از معماری خلیج فارس در دوران پیش از ورود ناوگان‌های دریایی اروپاییان و اختلاط و ارتباط فرهنگی حاصل از این حرکت به زمانی بسیار دور باز می‌گردد. مهمترین مدارک موجود مربوط به مسجدهای حفریه‌های سیرافه که به دوران ساسانیان (قرون اولیه اسلامی باز می‌گردد. ساخت و سازهای فراوانی چهار قرن اخیر مجموعه عناصر معماری و شهری پیش از این دوران را به میزان زیادی منهدم ساخته و از شکل نخستین خود

خارج نموده است. یکی از نقاطی که می‌تواند دریچه‌ای به معماری و شهرسازی این دوران در فاصله قرون چهارم و پنجم تا دهم و یازدهم باز نماید، شهر حریره است. جایگاه و ارزش این مجتمع زیستی زمانی اهمیت ویژه می‌یابد که بدانیم این شهر یکی از عمده‌ترین نقاط مورد توجه در خلیج فارس بوده است.

با توجه به کاوشهایی که در طی سالهای ۷۱ - ۱۳۷۰ در بخش‌هایی از این شهر انجام گرفت، روزنی به معماری این دوران گشوده شد. قطعاً با تداوم کاوشهای علمی و تدوین گزارش‌های باستانشناسی، گوشه‌های تاریک معماری و شهرسازی ایرانیان در این منطقه روشن خواهد گشت.

● مسجد محله قدیمی ماشه (سید شیر)

موقعیت مسجد محله ماشه

محله ماشه که در بخش شمالی سواحل شرقی جزیره کیش قرار داشت در طی عملیات ساختمانی دهه‌های چهل و پنجاه تخریب شد و اهالی آن به محله سفین و سفین جدید نقل مکان کردند. از مجموعه بناهای این محله یک مسجد بزرگ، چند مسجد کوچک و خانه‌ای با دو بادگیر معروف به خانه شیخ برجای ماند. مسجد بزرگ با فاصله‌ای حدود ۱۷۰ متر از ساحل دریا که با عناوین کهنه، قدیمی و حتی جامع نیز نامیده می‌شد تحت عنوان مسجد محله ماشه نامگذاری شد. هنگام

۵. مجله «ایران» مطالعات ایرانی انستیتوی بریتانیا: کاوش‌های سیراف توسط «دیوید وایت هاوز» شماره‌های IX, X, XI.

XII, در فاصله سالهای ۱۹۶۸ تا ۱۹۷۳

۶. این نام به منظور یادآوری حضور مسجد در محله تخریب شده ماشه انتخاب گردید. ضمناً نام مسجد سید شیر نیز پیشنهاد شده است.

تصویر ۱۳: نمای خارجی بدنه جنوبی شبستان و ایوان.

آغاز بررسی بنا جهت ارائه برنامه مرمت، پیرامون آن انباشته از قطعات سنگهای بناهای تخریب شده بود. مسجد در اختیار چند تن از اهالی بلوچ قرار داشت. روی بدنه‌های خارجی بنا مخلوطی از اندوهای گچی و سیمانی و بر سطح خارجی بقایای بدنه‌ها آثار اندکی از اندود اولیه دیده می‌شد. پیرامون صحن مسجد را بخشهایی از دیواری که بارها فرو ریخته و تعمیر شده فراگرفته بود. (تصاویر ۱۲ تا ۲۳)

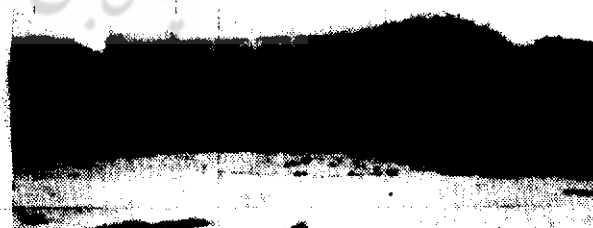
فضابندی

سطح اشغال شده توسط مسجد محله ماشه 24×28 متر است که طول آن در جهت شرقی - غربی است. مسجد از دو بخش اصلی صحن حیاط در شرق و شبستان و ایوان در غرب تشکیل شده است.^۷ مساحت حیاط 16×24 و ایوان و شبستان 12×24 متر می‌باشد. (نقشه شماره ۹).

ورود به شبستان به عنوان فضای بسته از طریق صحن یا فضای باز و سپس ایوان که فضای نیمه باز است میسر می‌گردد. ایوان با هفت دهانه رو به صحن یک سوم از

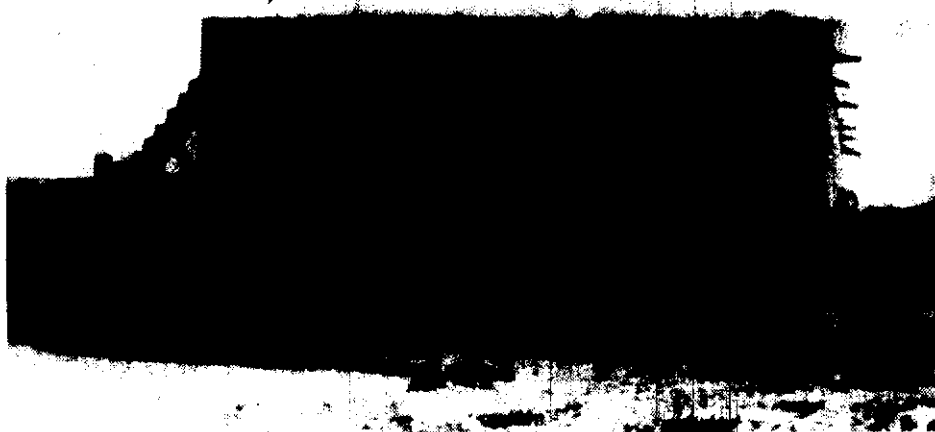

تصویر ۱۴: بدنه دیوار سمت قبله (غربی) دید به جنوب.

تصویر ۱۲: نمای شرقی مسجد محله ماشه از ساحل دریا.

۷. سمت قبله در جزیره کیش تقریباً روبرو غرب است.

تصویر ۱۵ : نمای پیرونی دیوار شمالی بخش سربوئیده، راهپله و دیوار صحن حیاط.

تصویر ۱۶ : نمای ایوان از میان مانده‌ها و فروزیختگی‌های گورته شمالی شرقی حیاط.

تصویر ۱۷: نمای بخش شمالی بدنه ایوان، کل راهپله (مأذنه) و نمای رو به صحن دیوار شمالی به همراه جزئیات دیگر در تصویر

عمومی قابل رویت است.

فضای سرپوشیده مسجد را به خود اختصاص می‌دهد، درحالی که دو سوم باقیمانده فضای پوشش دار که معادل نیمی از صحن حیاط می‌شود به شبستان مسجد تعلق دارد. مجموعه فضاهای نیمه‌باز و بسته مسجد با پوششی با بلندی نزدیک به چهار متر با توجه به ابعاد صحن (۱۶ × ۲۴)، ایوان (۴ × ۲۴) و شبستان (۸ × ۲۴) مضربی از عدد چهار (واحد بلندی بام) را نشان می‌دهد. البته آهنگ هفت گانه دهانه‌های رو به صحن ایوان و میانه شبستان از این واحد پیروی نمی‌کنند. به همین ترتیب درحالی که شمارش روزنه‌های شمالی، غربی و جنوبی فضای سرپوشیده مضربیی از عدد ۶ را نشان می‌دهد، درهای ورودی شبستان ۱۴ عدد می‌باشند. اندکی توجه به این

۸. البته واحد فرش اندازه‌ها (شمالی - جنوبی) به نظر می‌رسد که از واحد گرده چوبها (چندل)ی پوشش بدست آمده باشد. اندازه این

گرده چوبها عموماً نزدیک به ۴ متر است.

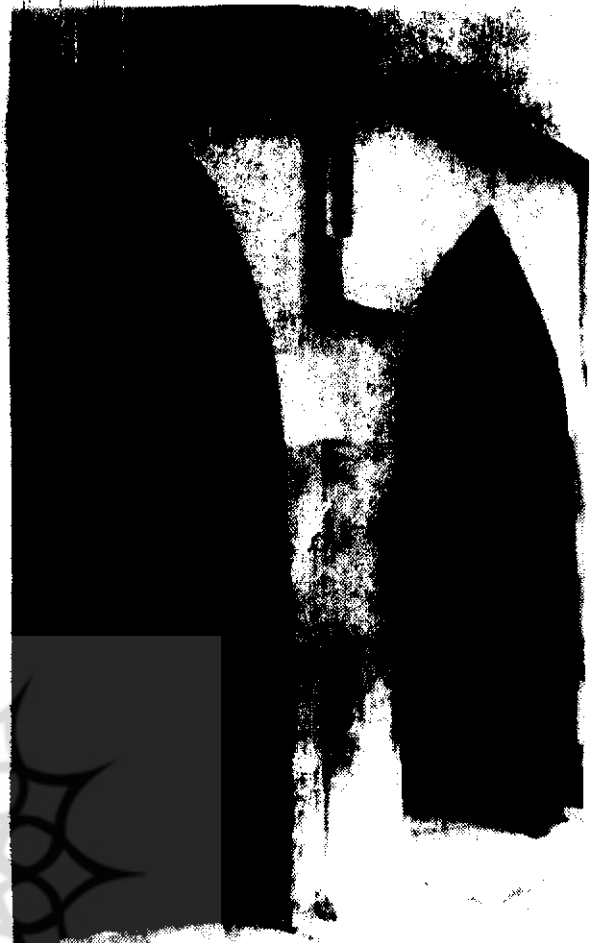
۹. به نظر می‌رسد دلیل انتخاب دهانه‌های هشتگانه در اینجا به علت حضور محراب در میانه شبستان باشد. بدین ترتیب طراح

بنا با افزودن يك دهانه به دهانه‌های ششگانه که براساس واحد می‌باشد (چنانچه يك دهانه کاسته می‌شد دهانه‌های وسیع برای اجرا شکل می‌نمود)

دهانه میانی را برای نشانه میان مسجد و محراب برگزیده است

تصویر ۲۰ : در این تصویر فواره کوچک سنگها، آشفته‌گی
پای ستون (دیوار)، پوشیدگی ملات و در هم شدگی مصالح
دوره‌های ساخت و تعمیرات قابل ردیابی است.

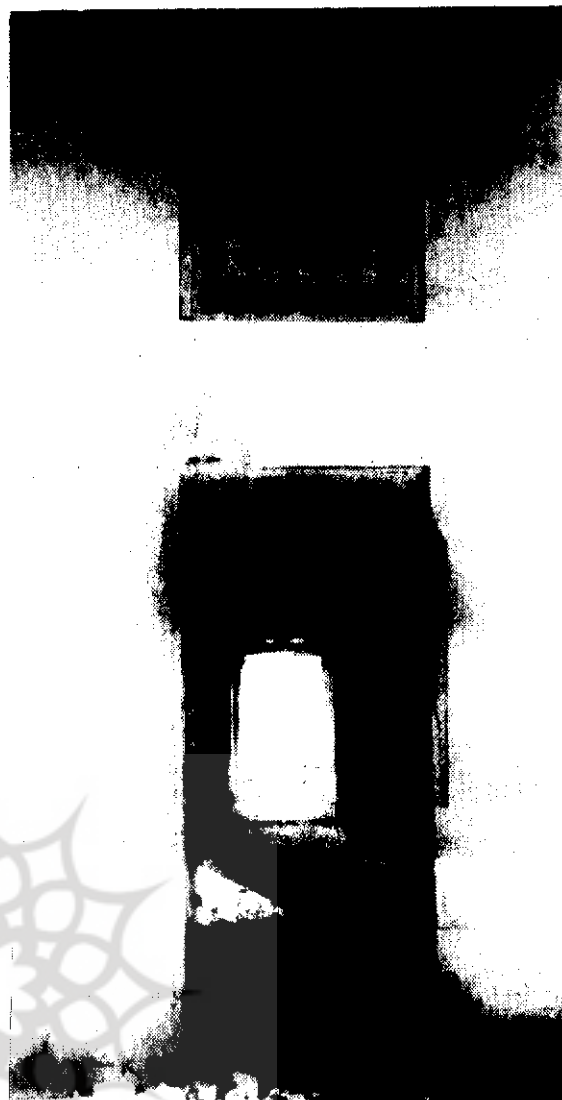
تصویر ۱۸ : وضعیت اندودهای اولیه و سیمانی و همجواری
آنها در بدنه‌های ایوان و شبستان.

تصویر ۱۹ : چگونگی سفت‌کاری دیوار بین شبستان و ایوان، پس از جداسازی اندود سیمانی، دیده می‌شود.

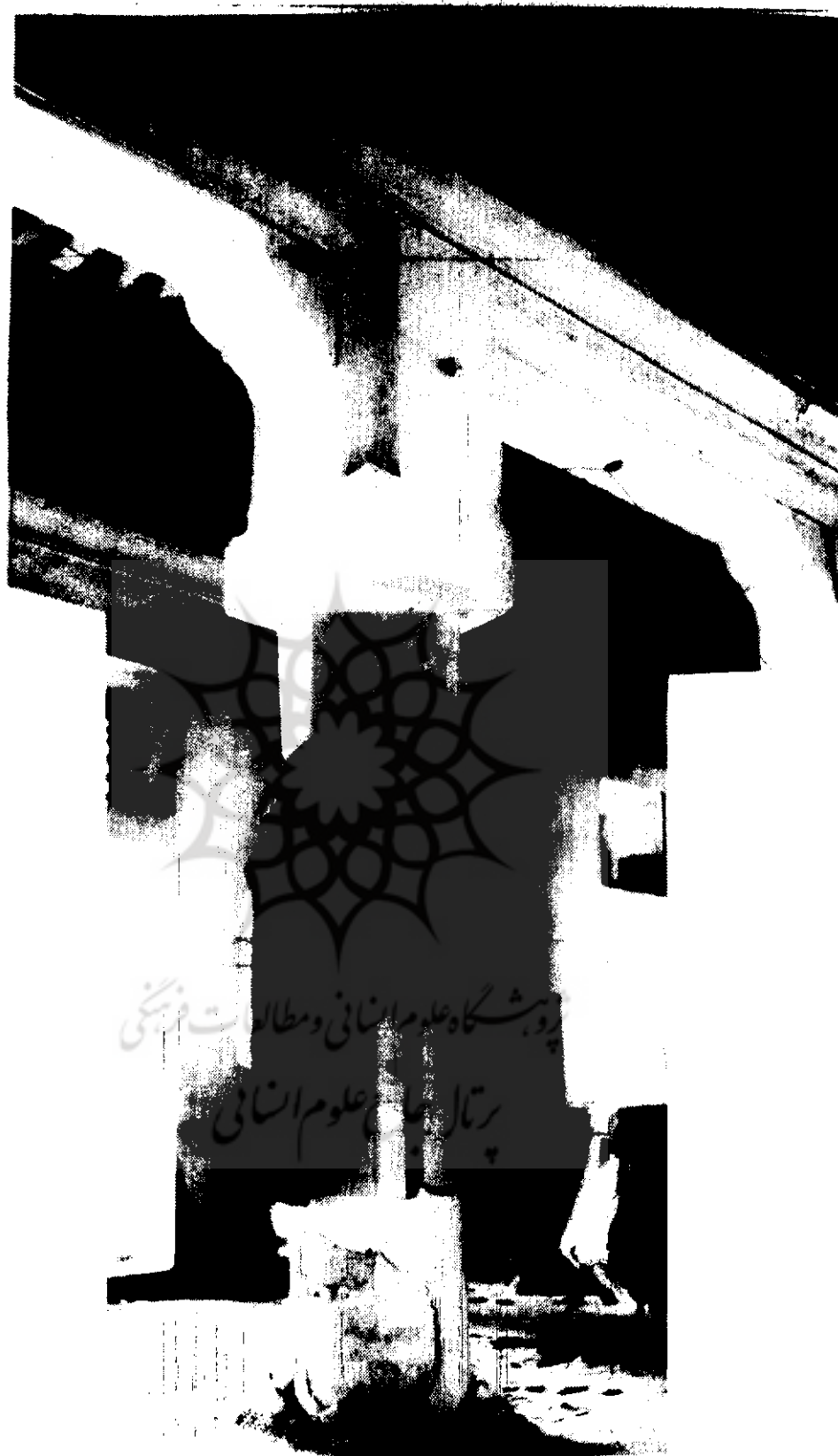

تصویر ۲۲ : نماها و تزیینات داخل شبستان.

تصویر ۲۱ : اندوذهای افزوده در دوره‌های تعمیراتی، تزیینات و

تناسبات عناصر معماری را بخصوص در بدنه‌ها تغییر داده است. در این نما کاستن از بلندی درگاهها در یکی از دوره‌های تعمیراتی بخوبی قابل مشاهده است.

تصویر ۲۳ : نمای ستون و شاهتیر و همچنین تزیینات داخل شبستان.

۹ - نقشه مسجد محله قدیمی ماشه.

روزن‌ها و درها مشخص می‌سازد که روزن‌های بدنه‌های شمالی و جنوبی از آهنگ فاصله دهانه‌های با واحد بلندی پوشش و روزن‌های بدنه غربی و درهای شبستان از آهنگ دهانه‌های هفتگانه تبعیت می‌کنند.

(نقشه- ۱۰)

کالبد

بخش پر از فضاهای پر و خالی این اثر که توسط مصالح بنایی انباشته گشته است به عنوان کالبد از مجموعه قوانینی پیروی می‌کند که به عوامل مختلفی همچون مصالح در اختیار، تجربه‌های معمارانه در دست، دانش ساخت و ساز و ... بستگی دارد. عمده مصالح مسجد محله ماشه شامل سنگ، شل (گل)، آهک، گچ و تنه نخل در خود جزیره تأمین می‌شده است. سون (نی) شاخ و برگ دار بهم بافته شده)، منگور (حصیر خوش نقش که در بوشهر به آن بولیو یا بوریا می‌گویند) و کمبار (طناب سازو) از حاشیه خلیج فارس تأمین می‌شده است و چنبدل (گرده چوب)، درهای ساج (سای) و تخته‌های بام از نقاط دور دست چون جاوه، هندوستان و افریقا به جزیره حمل می‌شده است. این مصالح به کمک دانش ساخت فضاهای پر مسجد را شکل بخشیده و به کمک تجربه‌های معمارانه در جهت پاسخگویی به نیازهای زیستی مردم ترکیب فضاهای پر و خالی را عرضه نموده است. شکل عمومی ساخت این اثر نظیر بناهایی است که در سرتاسر سواحل شمالی خلیج فارس به وفور دیده می‌شود. هیئت این بناها از قواره‌های سنگهای مرجانی - آهکی موجود در سطح زمین به همراه ملات شل یا گل آهک یا گچ برپا شده است. گرده چوب علاوه بر

شکل دهی پوشش‌ها سردرگاه‌ها و روزن‌ها در کلاف نمودن توده‌های سنگی نیز نقشی اساسی برعهده دارد.

آمود

آمود به عنوان کوششی به منظور ارائه طرح‌های بدیع، جالب و زیبا در بنای مسجد محله ماشه جزیره کیش در سه نوع دیده می‌شود. نوع نخست بازتاب عناصر سازه‌ای بنا در شکل گردش خطوط پایه‌ها، پای ستون‌ها، سرستون‌ها، فاصله میان سرستون‌ها، قوس‌ها، و اختلاف سطوح می‌باشد (تصاویر ۱۶ و ۱۷ و ۱۸).

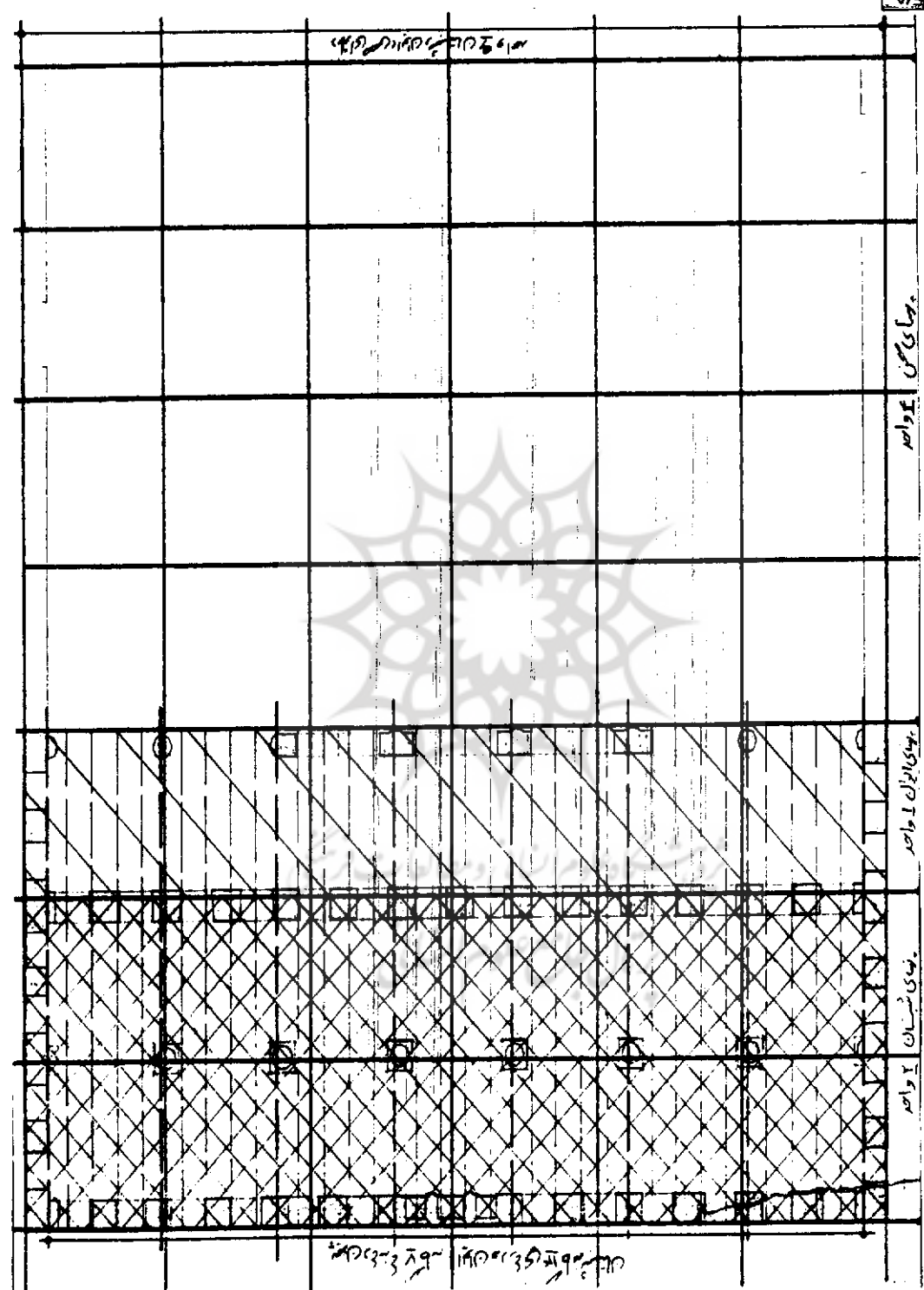
دومین دسته از تزیینات استفاده شده در این اثر طرح‌ها و نماهایی است که در حال حاضر صرفاً جنبه نمایشی دارند که شامل گوشه درها و ابزاربندی‌های مختلف گچی و قاب بندی‌هایی است که طرح‌هایی از ماه، خورشید و اشکال ساختمانی درون آنها نقش گرفته‌اند (تصاویر ۲۲ و ۲۳). آخرین نوع آمود در بنای مسجد بر عناصر کنترل کننده نور و هوا دیده می‌شود که در این ردیف می‌توان از درهای دولنگه و شبکه‌های گچ‌بری نام برد (تصویر شماره ۲۱).

تنظیم شرایط محیطی

شکل عمومی بناهای حاشیه خلیج فارس و بخصوص این بنا را می‌توان متأثر از چگونگی کنترل و هدایت نور و هوا دانست. چنانکه در نقشه شماره ۹ ملاحظه می‌شود، تمامی روزن‌ها و درگاه‌ها در مسیر یکدیگر و عمود بر هم در بدنه‌ها تعبیه شده‌اند. بدین ترتیب افزون بر امکان عبور جریان هوا از بیرون شبستان به داخل آن و سپس به خارج بنا که در تمامی جهت‌ها فراهم آمده، سایه روشن

رسم شماره		پایه های زیرین	
تاریخ	محل	محل	محل
۱۳۷۰	۱۳۷۰	۱۳۷۰	۱۳۷۰

۲۳

۱۰ - پیمون مسجد.

موجود در صحن حیاط و بیرون بنا، ایوان و داخل شبستان نیز جریان هوای افزودنی را با خود می‌برد. با توجه به گرمای شدید، آفتاب سوزان و رطوبت زیاد این نواحی می‌توان گفت: معماری حاشیه خلیج فارس در راستای آماده کردن محیط زیست برای کار و کوشش و به منظور تخفیف شرایط سخت آب و هوایی پدید آمده است.

مرمت مسجد محله قدیمی ماشه

در برخورد اولیه، مسجد محله قدیمی ماشه از نقطه نظر استخوان‌بندی کاملاً مستحکم بنظر می‌رسید و تنها گردش خطوط و نماهای ظاهری آن به دلیل از دست دادن شکل نخستین و تعمیرات مکرر ناهنجار می‌نمود. ولی بررسی‌ها و گمانه‌های اولیه آسیب‌های به مراتب شدیدتری را در معرض دید قرار داد. در زیر ردیف آسیب‌های وارده به بنا آمده است.

آسیب‌های وارده به بنا

۱ - نبود یکپارچگی اولیه اسکلت بنا به دلیل پوسیده و پوک شدن ملات و همچنین کوچکی قطعات سنگ بکار گرفته شده در سفت کاری (تصاویر ۱۹ و ۲۰).

۲ - پوک شدن کلیه چندل‌های (گرده چوب) سر در گام‌ها، روزن‌ها و دو سر تیرهای پوشش و نیز چهارچوب درها و همچنین ناودانی‌های چوبی به واسطه حضور موریانه (رشمیز).

۳ - فرسایش و فروریزی اندود نماهای داخلی و خارجی و افزایش اندود سیمان برجای آن در بخش‌های داخلی (تصاویر ۱۳ تا ۲۲).

۴ - فرسایش کف‌ها و ایجاد کف‌های جدید به وسیله ملات ماسه - سیمان.

ردیف مرمت‌های انجام شده

پیش از برشماری ردیف فعالیت انجام شده لازم به ذکر است که تعمیرات به دلیل وسعت سطوح کار به صورت موضعی و گاه با جابجایی ردیف‌ها همراه گشته است.

۱ - جداسازی اندودهای افزودنی سیمانی و مانده‌های سست و طبله شده اصلی بنا به همراه جمع‌آوری کف‌ها.

۲ - عملیات تثبیت و استحکام بخشی پی‌ها و پایه‌ها و دیواره‌های سنگی به وسیله ملات گچی مخصوص تا سطح سردر روزن‌ها (تصویر ۲۴).

۱۰ - اندود ملات بکار رفته در این بنا و دیگر بناهای قدیمی جزیره و حتی مانده‌های عناصر ساختمانی شهر قدیمی حریره عمدتاً بر دو نوع قابل تقسیم هستند. نخست ملات‌ها و اندودهای کاملاً آهکی که به صورت ساروج و برای مخازن آب انبار، حوضچه، خزینه حمام و راه آب‌ها و ... استفاده شده‌اند. نوع دیگر ملات و اندود گچی هستند که به نسبت‌های مختلف در آنها آهک موجود است. به نظر می‌رسد که در گچ بدست آمده از معادن گچ جزیره و سواحل شمالی خلیج فارس به دلیل وجود استخوان‌ها و فسیل‌های جانوران دریایی مقادیری آهک وجود داشته است. با چنین استثنای ملات و اندود پیشنهادی به صورت زیر ساخته و مورد استفاده قرار گرفت:

به نسبت درصد آهکی که برای مخلوط کردن در نظر گرفته می‌شود، دوغاب آهک در درون بشکه آماده می‌کنیم. ماسه جزیره که شور است با آب شیرین شستشو می‌تود. دوغاب آهک را به درون استانبولی ریخته و به اندازه کافی ماسه شسته به آن افزوده و سپس مقدار لازم گچ با

تصویر ۲۴: در مرحله نخست عملیات تثبیت و استحکام بخشی دیوارها به همراه اندود بدنه‌ها و سرسرو روزنها به انجام رسید.

۳ - تعویض چندل‌های سردها و روزنها در سرتاسر پیرامون شبستان^{۱۱} (تصویر ۲۵).

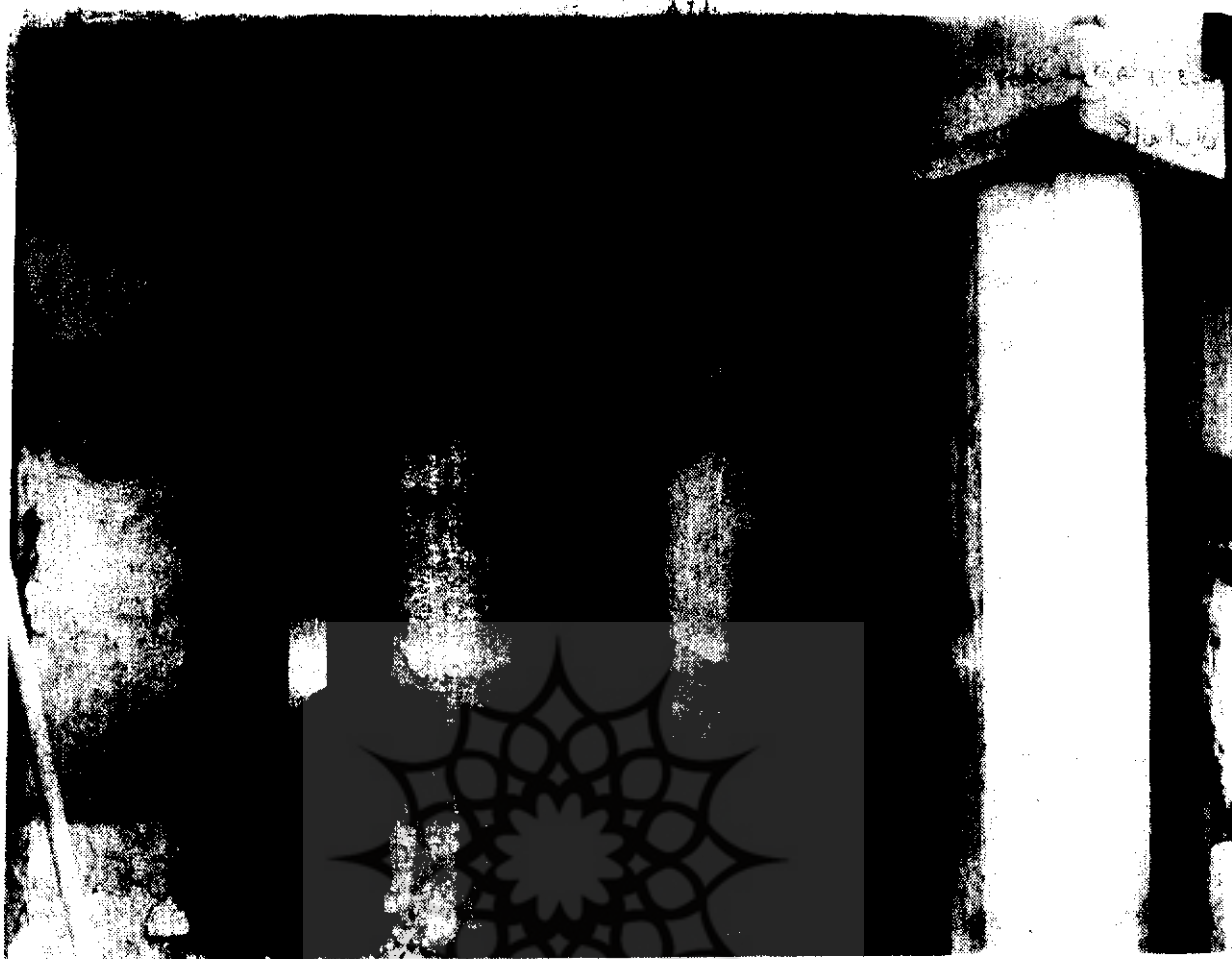
۴ - جمع‌آوری دیوار پیرامون صحن حیاط.

۵ - جمع‌آوری بام (شامل گل و خاک، سون،

۶ - نصب چندل‌های روی سرسرو روزنها (تصویر ۲۷).

آن مخلوط و به صورت زنده به کار گرفته می‌شود. تجربه نشان داد که گچ بدست آمده از استان‌های ساحلی به مراتب با آب و هوای خلیج فارس سازگارتر است، درحالی که گچ معادن نقاط خشک به سرعت پوسته می‌شود.

۱۱. این عمل با جایگذاری چندل‌های بدست آمده از دیگر بناهای قدیمی که تجدید بنا می‌گردند میسر شد. شیوه کار سنتی به این ترتیب است که چندل‌ها را آغشته به سه بر تلخ می‌کنند. (ظاهراً گیاهی است که از هندوستان وارد و با گل انجری مخلوط می‌کنند تا موریانه را دفع نماید) و سپس کمبار (سازو یا طناب الیاف درخت خرما) را به دور آن می‌پیچند تا گیرایی گچ به چوب زیاد شود. در عمل به دلیل شتاب کار تعمیرات و در دسترس نبودن «سه بر تلخ» کلیه چندل‌ها با گازویل شسته و با کمبار طناب پیچ شدند و پس از خشک شدن سطح آنها در محل خویش جای گرفتند و غرقاب گچ شدند. تعدادی تیرهای چوب کاج یا روسی (برگ سوزنی) که برای شبکه برق در طول سالهای ۴۹، ۵۰ نصب شده و مدتی بعد از رده خارج شده بودند برای این منظور مورد استفاده قرار گرفتند. این تیرها در مقابل رطوبت و موریانه کاملاً مقاوم هستند.

تصویر ۲۵: در ضمن تعمیر دیوارها، چندل‌های سر درگاهها با گرده چوبهائی سالم تعویض شد.

تصویر ۲۶: نمای عمومی مسجد

پس از جمع‌آوری دیوار پیرامون

صحن و راه‌پله (مأذنه).

۷ - نصب تیرهای اصلی و چیدن سردرها و روزنها
(تصاویر ۲۹ و ۳۰) بر روی دهانه‌های هفتگانه ایوان و
شبستان.

۸ - جایگزینی چوب‌های چهارتراش (کرن) بر جای
چندل‌ها در پی شیب‌بندی بام^{۱۲} (تصویر ۳۱).

۹ - تخته کوبی روی چندل‌ها^{۱۳} (تصویر ۳۲).

۱۰ - چیدن سنگ با ملات گچ - آهک بر روی

تصویر ۲۸ : مرحله دوم استحکام بخشی دیوارها و تعویض
چندل‌های سردر روزنها پس از جمع‌آوری باد میسر گردید

تصویر ۲۷ : داخل شبستان در فاصله جمع‌آوری بام.

۱۲ . مدت‌هاست که دیگر چندل وارد خلیج فارس نمی‌شود و به جای آن چوب‌های چهارتراشی با واحد اینچ و فوت به نام کرن از طریق دری
وارد بندر لنگه می‌شود. لازم به اشاره است که انتخاب چوب در بندرلنگه و بندرکنگ و دستور انتقال آنها به جزیره کیش توسط گزارش‌دهندگان
انجام شد و تمامی نکات فنی آن مورد سؤال قرار گرفت. کرن‌ها به دو دسته سنگین یا سفید و قرمز قابل تقسیم هستند که نوع قرمز آنها
بسیار محکم است و میخ به سادگی در آنها فرو نمی‌رود.

۱۳ . تخته‌های روی چندل‌ها (لاپه) از نوع تخته‌های معروف به چوب روسی هستند که در تهران خریداری شد و کلیه عملیات بر روی آنها

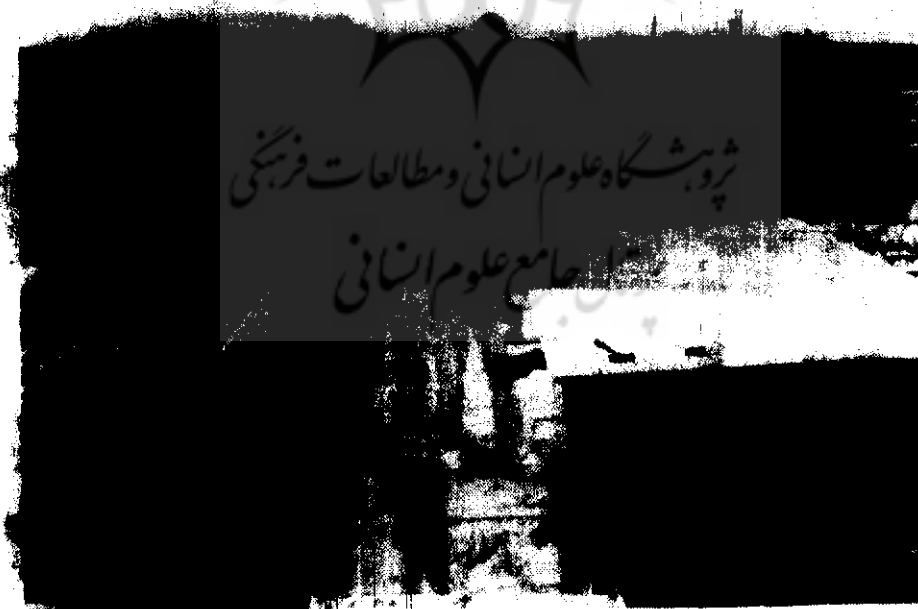
تصویر ۲۹ : تیرهای درختان برگ سوزنی که برای تیر برق مورد استفاده قرار گرفته بود سال‌هاست که از رده خارج شده است، در جای شاه‌تیرهای پوسیده و شکسته قدیمی نصب گشتند.

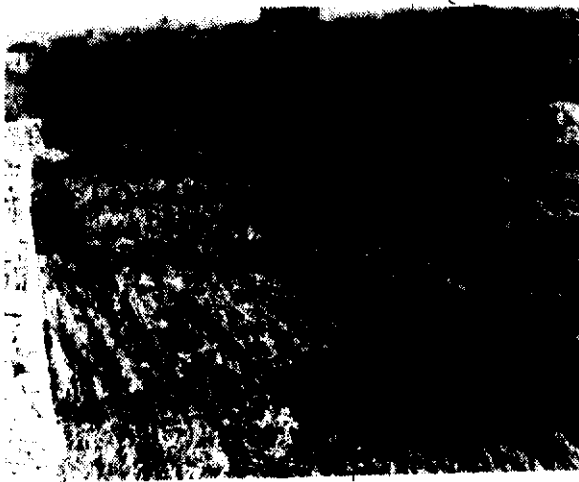
تصویر ۳۰ : در این تصویر نحوه اتصال شاه‌تیرها به یکدیگر، درحالی که به وسیله کمانر طناب پیچ شده‌اند، دیده می‌شود.

تصویر ۳۱: مرحله پایانی نصب تیرهای کرن بر جای چندل‌های جمع‌آوری شده.

تصویر ۳۲: آغاز نصب تختهای روسی ۱۰ سانتی بر روی تیرهای کرن.

تصویر ۳۳: پس از چیدن سکوها، پیرامون شبستان و عملیات جایگذاری لوله‌های برق و سیم کشی، حصیر سون بر روی بام پهن گردید.

سربایه‌ها به صورت سکو^{۱۱}.

۱۱ - تسطیح بام و نهادن حصیر سون بر روی لایه‌ها

(تصاویر ۳۳).

۱۲ - نهادن گل بر روی بام^{۱۵}.

۱۳ - طراحی و برپایی دیوارهای دو سوی شمالی و

جنوبی صحن حیاط.

۱۴ - طراحی و اجرای راه‌پله بام^{۱۶}.

۱۵ - اندود تمامی سطوح داخلی و خارجی بدنه‌های

شبستان، ایوان و دیوارهای دوسوی صحن حیاط با ملات

ویژه آهکی.

۱۶ - طراحی، پیشنهاد، اجرا و احداث رواقی به

«نیز در تهران به انجام رسید و سپس با هواپیمای C-130 به جزیره حمل گردید. لازم است گفته شود که در بناهای قدیمی جزیره حتی در خانه معروف به خانه شیخ ردیف کار چنین است که بر روی چند حصیری تزیینی به نام «منگور» و سپس حصیر دیگری به نام سون و در نهایت گل بام قرار می‌گیرند.

۱۴. یکی از نقاط ضعف بناهای قدیمی جزایر و حاشیه ایرانی خلیج فارس در محل بام این بناهاست. شبکه سنگی سفت کاری به بام یکپارچه چوبی - گلی گیر ندارد. یا از دیدگاه سازه تکیه‌گاه پوشش به پایه گیردار نیست. در برخی از نقاط حاشیه شمالی خلیج فارس تمهیداتی به منظور مقابله با این ضعف بکار برده شده است. این چاره‌اندیشی را در بوشهر، بندرلنگه، بندر کنگ و نقاط دیگر شاهد هستیم. بدین ترتیب که با قرار دادن وزنه‌های به صورت سکو بر روی سربایه‌ها یا دیوارهایی بر روی بام و در امتداد دیوارهای زیرین کوشش شده است تا مجموعه وزن سکوها یا دیوارها به همراه سقف یکپارچه در محل قرارگیری بر روی سربایه‌ها نوعی تکیه‌گاه گیردار ایجاد نماید. با توجه به این نقطه ضعف و تجربه‌های به عمل‌نشسته در حاشیه خلیج فارس تصمیم گرفته شد که سکوها و وزنه بر روی سربایه‌های مسجد قدیمی ماشه افزوده گردد.

۱۵. شیوه سنتی عایق کاری روی بام بناهای قدیمی جزایر و حاشیه ایرانی خلیج فارس به این گونه است که پس از پهن کردن حصیر سون ابتدا لایه‌ای از شل بر روی سون کشیده می‌شود. شل رویه باقی مانده گل و لای است که در بستر آب روها تشکیل و پس از تابش آفتاب خشک می‌شود و ترک می‌خورد. معمولاً مخلوط این شل با خاک زیر آن را به صورت گل بر روی سون می‌کشند. البته ابتدا قطعات بدست آمده را خرد می‌کنند و آب می‌گیرند و می‌گذارند چند روزی باقی بماند. بر روی این لایه مخلوط خشک شل می‌ریزند و در نهایت شل یکدست را به صورت خاکه درآورده بر روی بام پهن می‌کنند. در این هنگام می‌توان این خاکه را با تخته ماله و یا حتی کف کفش کوبید. خاصیت این بام سازی جلوگیری از نفوذ آب و ممانعت از انتقال گرمای آفتاب تابیده بر روی بام است.

۱۶. راه پله بام در مساجد منطقه به عنوان مانده کاربرد دارند.

پهنای ایوان و با هفت دهانه در سمت شرقی صحن حیاط^{۱۷} (تصویر ۳۴).

۱۷ - کف‌ها: داخل شبستان با سرامیک نخودی تیره یزد (۲۰ × ۲۰)، ایوان و رواق با سنگ گندمک صیقل (۲۰ × ۲۰)، پله ایوان و رواق به صحن با گندمک تیشهای و کف حیاط تراورتن (۴۰ × ۴۰) فرش و برای شبستان و صحن کف شور در نظر گرفته شد. پیاده‌روی پیرامون مسجد نیز با سنگ‌های مرجانی - آهکی لب گرد (رودخانه‌ای مانند) خود جزیره با قاب بندی سنگ تراورتن فرش شد (تصاویر ۴۴ و ۴۵ و ۴۶ و ۴۸ و ۴۹).

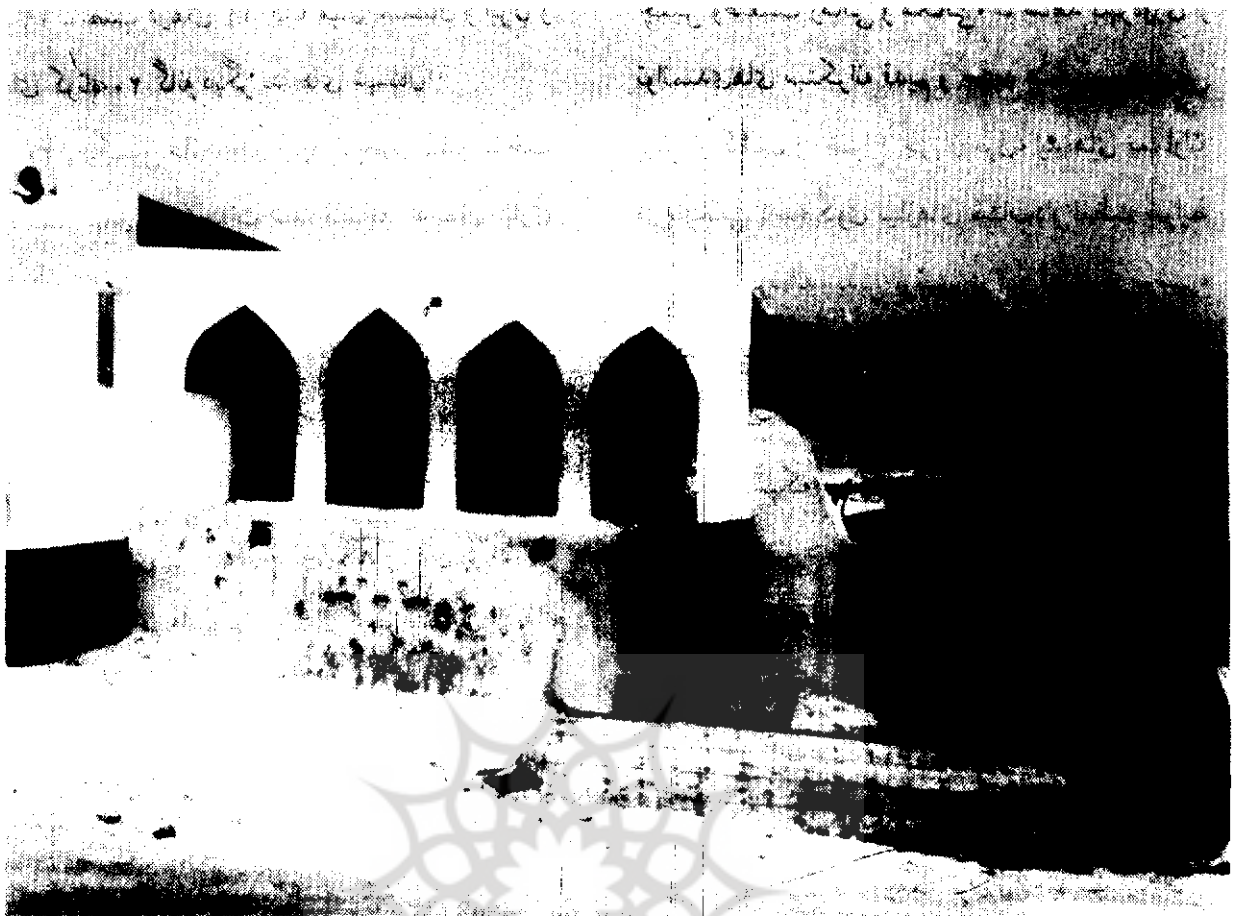
۱۸ - نصب چهارچوب درها و چهارچوب‌های حفاظ دار^{۱۸}.

تصویر ۳۴: رواق شرقی مسجد با الهام از طرح عناصر معماری ایوان برپا گردید. در ساخت ستونها به منظور تمایز آن با اصل بنا و نمایش الحاقی بودن رواق از آجر استفاده شد. ♦

۱۷ - سه عامل اساسی در پدید آمدن پیشنهاد افزایش این رواق به مجموعه مسجد نقش داشتند. نخست تبدیل دهانه‌های درگاه مانند دیوار سمت شرق صحن حیاط به منظور فراهم آوردن دیدگاه‌های وسیع‌تر به سمت دریا بخصوص که فاصله میان ساحل تا مسجد کاملاً تخریب شده و ساخت ساز جدیدی در این فاصله وجود ندارد. دیگر آنکه نشانه‌های مشخص از ورودی اصلی به مسجد نه در پیرامون بنای سرپوشیده و نه در دیوار پیرامون صحن وجود نداشت. تنها آثار اندکی از امکان وجود ورودی در گوشه محل اتصال دیوارهای شمالی و شرقی به صورت مشکوک قابل ردیابی بود. به هر حال با اتکاء به این مدارک اندک ورودی مسجد در بخش شرقی در نظر گرفته شد. در مقایسه با مساجد این منطقه و بخصوص مسجد محله سفین پیشنهاد فضای مناسب و درخور برای ورودی لازم می‌نمود.

سومین عامل که شاید در شکل‌گیری رواق نقش تعیین کننده‌ای داشت، حوض مخصوص وضو بود. در مساجد بسیاری در این منطقه و همینطور در مسجد محله سفین فضای پوشش داری در نزدیکی ورودی برای حوض وضو برپا شده است. در اینجا به این نکته می‌توان اشاره داشت که حوض در مساجد اهل تسنن و تشیع به یکسان و به منظور تطهیر استفاده شده است. بدین ترتیب طرح رواق ورودی و حوض‌خانه با دید باز به سوی دریا پدید آمد و اجرا شد (تصاویر ۳۵ و ۳۶).

۱۸ - این چهارچوب‌ها نیز از چوب روسی در تهران ساخته شد و توسط هواپیمای باربری به جزیره حمل گردید. در خصوص حفاظ چهارچوب‌های حفاظ دار نکته‌ای قابل اشاره است. در این منطقه از خلیج فارس در دو سده پیش میل گردهایی به طریق ریخته‌گری تهیه و برای حفاظ

تصویر ۳۵ : مسجد محله سفین قدیم در ساحل شمالی جزیره. دید از شرق به غرب.

تصویر ۳۶ : در این تصویر راه‌پله و حوض خانه دیده می‌شود. این حوض سرپوشیده و نظایر آن در حاشیه شمالی خلیج فارس هسته اولیه پدید آمدن طرح الحاق رواق شرقی مسجد محله قدیمی مائه بود.

۱۹ - نصب درهای ۱۴ گانه میان شبستان و ایوان و درهای کوتاه ۲۰ گانه دیگر بدنه‌های شبستان^{۱۱}

۲۰ - تکمیل مانده‌های ازاره پیرامون بنا و ساخت ازاره قسمتهای تازه احداث شده مسجد. سیمان کاری روی آن و سیمان سفید نهایی^{۱۲} (تصاویر ۳۷ تا ۵۱).

تنظیم شرایط محیطی

ترکیب این لغات که مدت‌هاست برجای تأسیسات نشسته در بناهای این منطقه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. چنانچه می‌دانیم در سده‌های اخیر بسیاری از نقاط خلیج فارس مورد توجه اروپائیان بوده است. سیر جریان‌ات سیاسی و اقتصادی و نظامی و شتاب سرسام‌آور این مبانی لزوم آماده کردن و تنظیم شرایط محیطی را برای کوشش‌های فوق‌العاده اجتناب‌ناپذیر نموده بود. در

چنین وضعیت زمانی و مکانی، ما شاهد بهره‌وری از توانمندی‌های مبتکرانه قدیم و جدید هستیم. بخصوص پیش از کشف و اختراع جریان برق، ایده‌های معمارانه می‌بایستی پاسخگوی نیازهای شتاب‌دار تنظیم شرایط محیطی می‌بوده‌اند. بدین ترتیب در این دوران در بوشهر، بندرلنگه، بندر کنگ، بندر چارک و نقاط دیگر و جزایر حاشیه خلیج فارس ابتکار نیز شتاب می‌پذیرد. پیدایی بناهایی با شبکه دیوارها و روزن‌ها را می‌توان در چنین چهارچوبی مورد نقد و ارزیابی قرار داد. هم اینک در گرماگرم تابستان (چنانچه شرحی نباشد) در داخل مسجد و با درهای باز می‌توان آرام گرفت. البته یک نکته اساسی را نمی‌توان فراموش کرد و آن اینکه، در دوران اخیر انسان با دستگاههای برقی و خنک کننده و گرم کننده جدید خو گرفته و دیگر توان و تحمل گذشتگان را

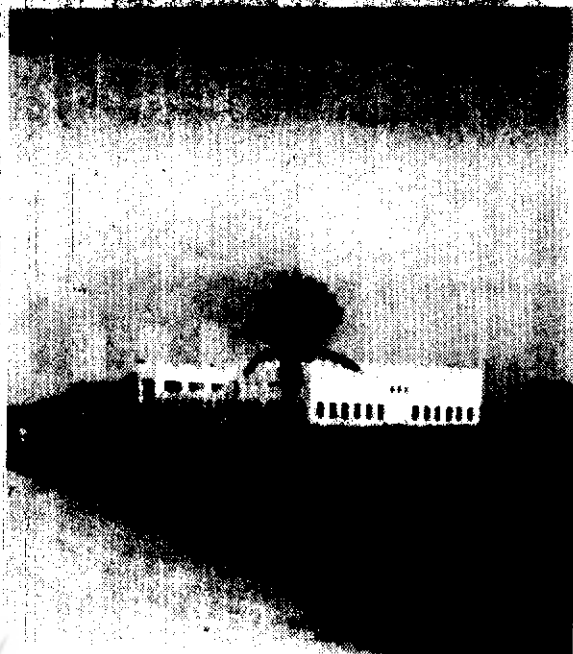
روزنها مورد استفاده قرار می‌گرفته است. این مثل گرما دوام بالنسبه زیادی در مقابل رطوبت دریا و شرحی هوا داشته‌اند. چنانکه بسیاری از آنها در عین خوردگی ظاهراً بیش از صد سال دوام آورده‌اند. این حفاظ‌های احتمالاً چینی به اشکال دیگری نیز ریخته شده است که نمونه‌های آن در بوشهر و بندر لنگه به وفور دیده می‌شود. به سال ۱۳۶۷ برای نخستین بار در تعمیرات تاریخی خانه مهربان (دفتر میراث فرهنگی استان بوشهر) بجای میلگرد از چوب چهارترائی ساج استفاده شد. این بار چوب گرد تراش با ضخامت اندکی بیش‌تر برجای میلگرد نشاند.

۱۹. این درها در بوشهر و در پی مراعات مکرر به انبارهای مختلف انتخاب شد. در طی سالهای اخیر و بخصوص پس از تصویب طرح گسترش اداره کل بنادر و کشتیرانی استان بوشهر بخشی از بافت قدیم این شهر مورد تخریب قرار گرفت. شیوه کار بدین صورت بود که با توافق میان اداره کل بنادر و کشتیرانی استان بوشهر و طرفهای مقابل، خراب کننده بنا حق داشت مصالح آن را جمع‌آوری کند و شخصاً به فروش برساند. بدین ترتیب سنگ، چنل، چوب درهای ساج و نورگیرها به انبارها منتقل و از آنجا به شهرهای مختلف صادر شد. جمع‌آوری درهای مسجد محله قدیمی ماشه از همین طریق صورت پذیرفت. منتها به علت تفاوت ابعاد چهارچوبها با درهای موجود يك گروه نجار به استخدام گرفته شد تا مطابق توضیحات درخواستها عمل برش، تنظیم و تکمیل درهای دولنگه را به انجام رساند.

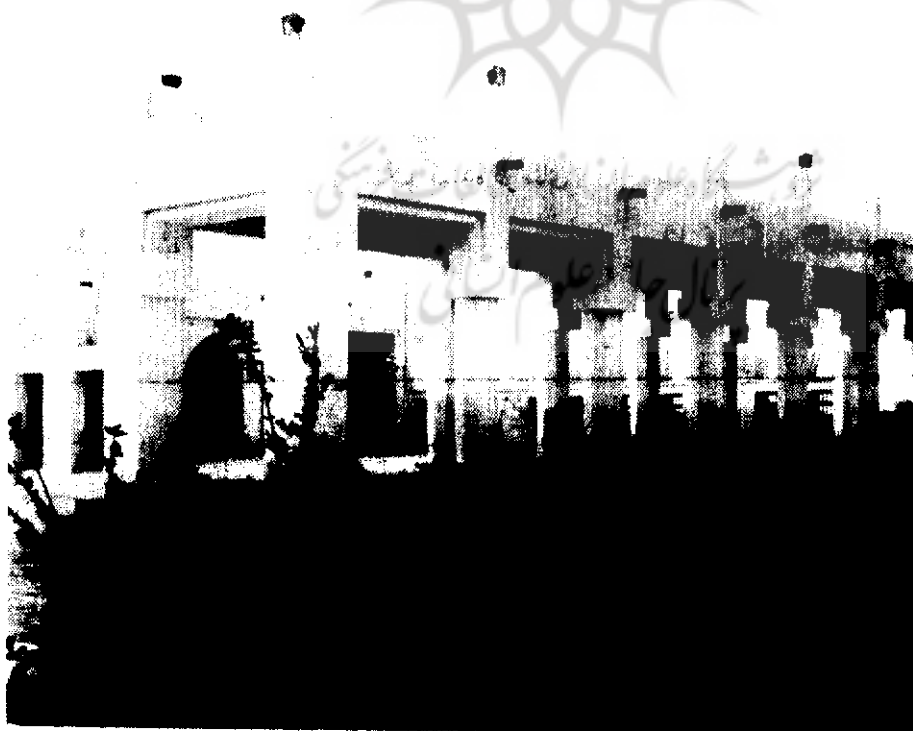
۴۰. این گروه با پیش‌بینی بندهای خارجی دیوارها تا تراز حدود ۰/۷ متری از کف در سایر نقاط منطقه نیز دیده شده است. به نظر می‌رسد این حرکت مشخص کننده مرز میان پی یا پایه و دیوار باشد. هرچند که برای آب شرف ناودانی‌ها نیز سیر مناسبی است. با توجه به همین نکته کوشش شد تا از مصالح مقاومتری چون روکش سیمان در این حوزه استفاده شود.

تصویر ۳۸ : بدنه شمالی صحن حیاط و ورودی شمالی مسجد
و بخشی از محوطه.

تصویر ۳۷ : نمای عمومی مسجد در وضعیت کنونی، دید بد
سمت شرق و سواحل شرقی جزیره.

تصویر ۳۹ : نمای مسجد و رواق از سمت ساحل شرقی.

تصویر ۴۰: بدنه جنوبی، نمای عمومی و کف فرش سنگی پیادهروی دور مسجد.

طراحی محوطه

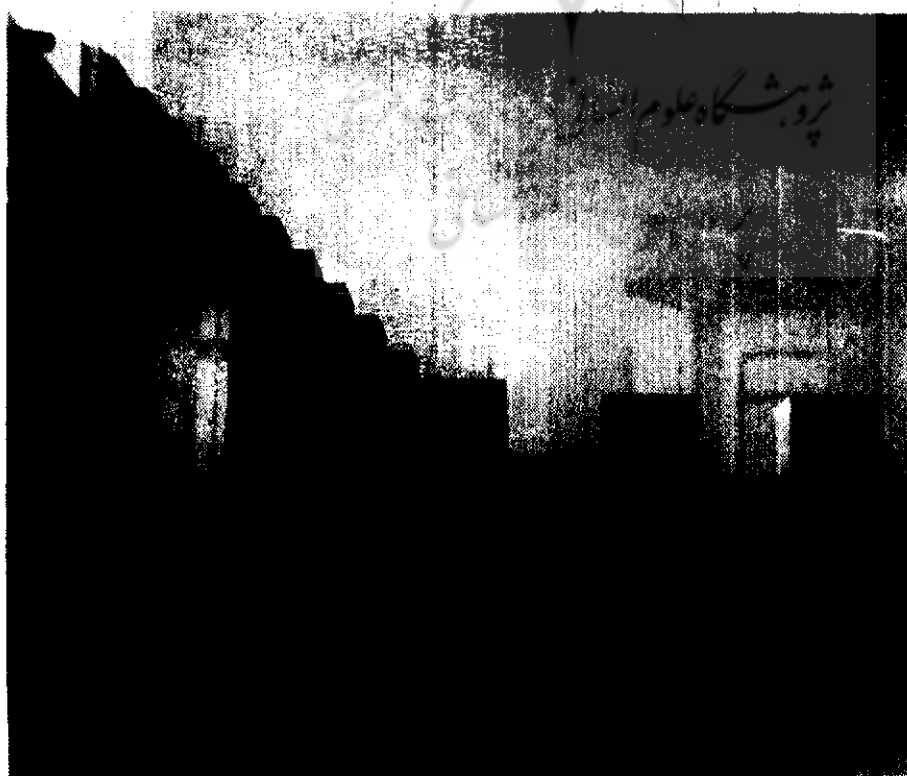
در طراحی محوطه کوشش شده است تا مواردی چند مورد توجه قرار گیرند. نخست واحد زمین اشغال شده توسط بنای مسجد در شبکه محوطه به عنوان پیمون انگاشته شود. دیگر آنکه تا یک پیمون در جهات اصلی و مایل هیچگونه ساخت و سازی به جز فضای سبز و شبکه راه طراحی و اجرا نشود و این بخش حریم نخست اثر

ندارد. به جز آن در این مناطق و بخصوص در جزیره کیش بیشتر افراد غیربومی و از مناطق شمالی کشور مقیم می باشند که مزید بر شکنندگی در مقابل گرمای طاقت فرسا می شود. لذا بهره برداری از سیستم های برق رسانی، روشنایی، تقویت کننده ها، تلفن و خنک کننده در بنای مسجد قدیمی ماشه در دستور کار قرار گرفت^{۲۱}.

۲۱. در مورد استفاده بهینه از بناهای تاریخی و قدیمی و بکارگیری سیستم های مساعد کننده محیط، میان کارشناسان اختلاف نظر وجود دارد. طیف وسیعی از این نظرات از عدم استفاده تا بهره وری کامل از این سیستم ها در معرض نقد و بررسی قرار دارد. در مورد این مسجد توصیه می شود که تا آنجا که فضا قابل تحمل باشد از استفاده از سیستم برودت دهنده اجتناب شود. در ضمن واحد خنک کننده از نوعی انتخاب شده است که فقط عناصر مزاحمه و مکنده آن در فضای مسجد و حتی الامکان به بیرون محوطه قرار می گیرند و هیچگاه به فضای اصلی آن در خارج از مسجد و محوطه های منافی نمیشوند. در خصوص روشنایی، سه نوع روشایی در مسجد به کار رفته است: سیستم نور طبیعی، دیگر لوسترها و چراغ های دیواری و در نهایت پرژکتورهایی که در چهار گوشه بیزون مسجد جهت پرتوافکنی نصب می گردند. سیستم صوتی، تلفنی و پریزهای مخصوص نیز در طراحی مسجد جای خود را دارند.

تصویر ۴۱ : راه‌پله (مأذنه) اجرا شده از لایه‌های ستون‌های رواق
 الحاقی و ازاره پیرامون بنا با روکش سیمان سفید.
 تصویر ۴۳ : در این تصویر بدنه‌های جنوبی و شرقی ایوان به
 دیوار جنوبی صحن حیاط به گونه‌ای که نمای شمالی نیم ستون تعیین
 کننده باشد مشاهده می‌شود.

تصویر ۴۲ : راه‌پله (مأذنه) مسجد
 که با اندک تغییراتی به منظور آزاد
 کردن دهانه شمالی ایوان با دیوار
 شمالی صحن حیاط ترکیب شد.

تصویر ۴۴: نمای داخلی ایوان. دید به سمت جنوب.

تصویر ۴۵: نمای داخلی حیاط. گوشه جنوب غربی.

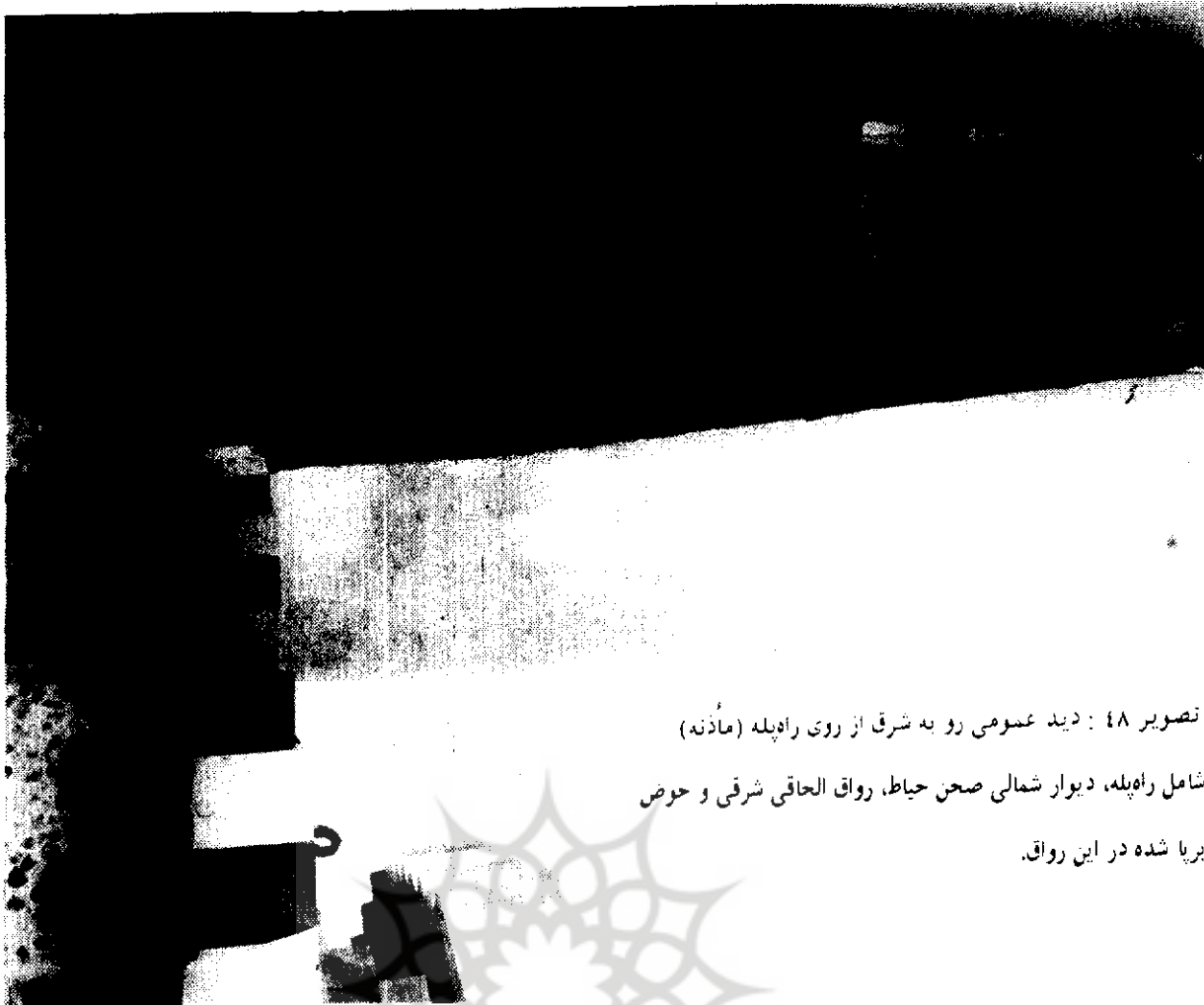
تصویر ۴۶ : نمای داخل شبستان پس از نصب جفت سنگه

درهای روزنها. دید به جنوب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۴۷ : محراب واقع در بدنه غربی شبستان.

تصویر ۴۸ : دید عمومی رو به شرق از روی راهپله (مأذنه)
شامل راهپله، دیوار شمالی صحن حیاط، رواق الحاقی شرقی و حوض
برپا شده در این رواق.

تصویر ۴۹ : حوض درون رواق الحاقی شرقی. دید از بالا از سمت غربی. این حوض آن است که امکان وضوگرفتن را برای اهل تسنن
در این حوض فراهم می‌آورد.

تصویر ۵۱: نمای خارجی روزنه‌های همکف.

تصویر ۵۰: نمای خارجی از نزدیک که پیمون بزرگ

همجواری عناصر معماری را در بدنه‌ها نشان می‌دهد.

قلمداد گردد. سوم اندام‌های مورد نیاز چون نگهبانی، سرایداری دفتر امام جماعت، سرویس‌های بهداشتی، وضوخانه و احیاناً کتابخانه و نیازهای بعدی چسبیده به حریم نخست در جبهه‌های شمالی و جنوبی و فواصل امتداد راه‌های غربی و شرقی مسجد احداث گردند. چهارم، حریم نهایی اثر در جبهه‌های جنوبی، غربی و شمالی تا حدود ۵۰ متر از بدنه‌های اثر به صورت تابعی از

ساخت و سازهای عمران کیش طراحی و اجرا گردد. پنجم حریم شرقی مسجد تالاب دریا به صورت محوطه‌سازی پیش رود^{۲۲} (طرح - ۱۱).

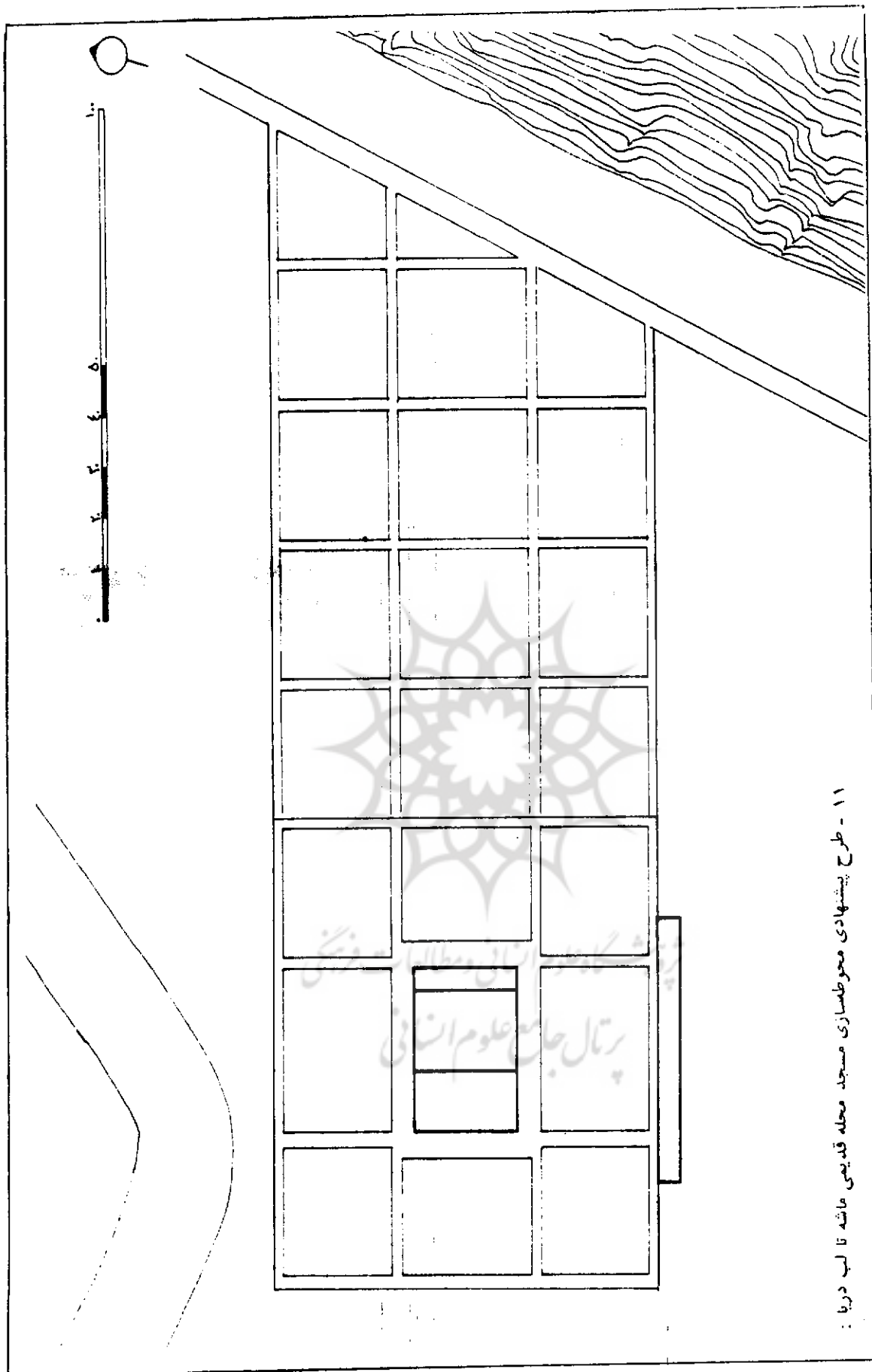
کارهای تکمیلی مسجد محله قدیمی ماشه

در پایان سال ۱۳۷۱ سازمان عمران کیش منحل و در سازمان مناطق آزاد ادغام گردید. به همین لحاظ فعالیت

حریم نخست در جبهه‌های شمالی و جنوبی و فواصل امتداد راه‌های غربی و شرقی مسجد احداث گردند. چهارم، حریم نهایی اثر در جبهه‌های جنوبی، غربی و شمالی تا حدود ۵۰ متر از بدنه‌های اثر به صورت تابعی از

۲۲. لازم به ذکر است که طرح محوطه و اصول آن توسط جناب آقای مهندس شیرازی تهیه و پیشنهاد شد. در ضمن ایشان پیشنهاد نمودند

که فاصله میان مسجد تا خانه شیخ گذر ساحلی ایجاد شود و به عنوان منطقه فرهنگی - مذهبی اعلام و تحت نظر سازمان میراث فرهنگی کشور طراحی گردد. در این فاصله می‌توان مجموعه آموزشی جزیره، پرورش مروارید و هتل‌ها را برپا ساخت.

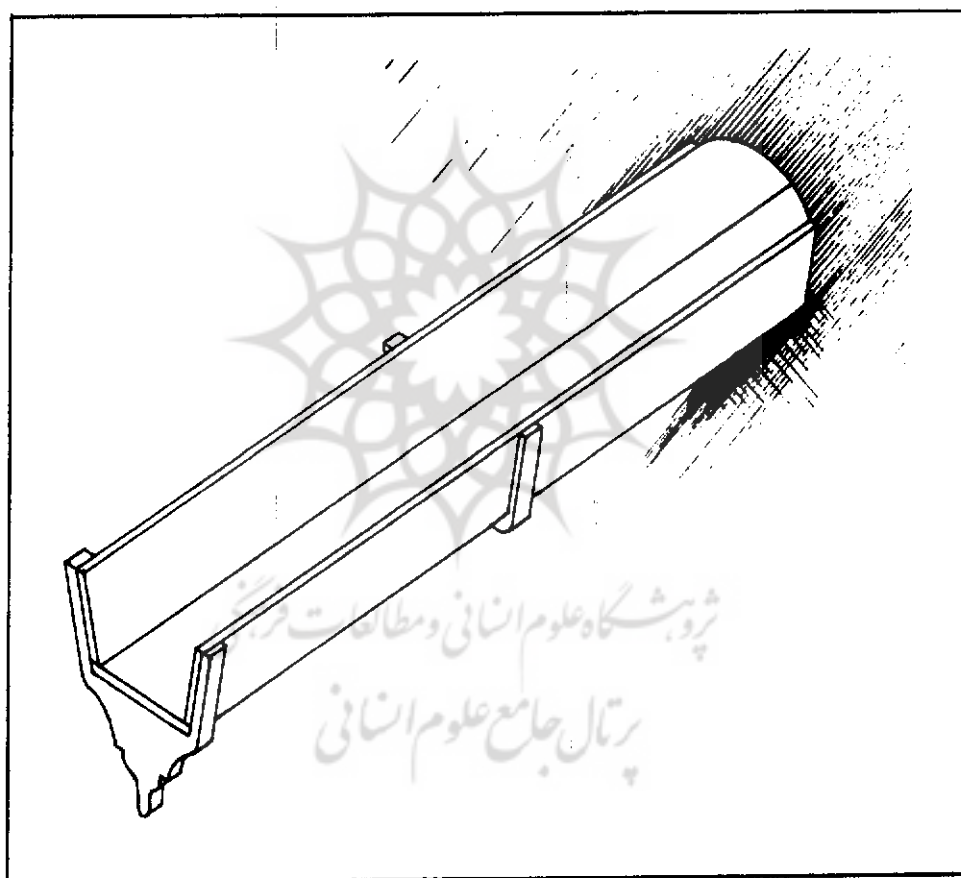

مشترک این سازمان با سازمان میراث فرهنگی کشور به صورت موقت به حالت تعلیق درآمد. در اینجا اجرای موارد زیر به منظور تکمیل بنای مسجد پیشنهاد می گردد.

۱ - تکمیل عملیات برق رسانی شامل جمع آوری چراغ ها و پرژکتورهای موقت، نصب کنستورها و مینیاتوری ها، تهیه و نصب چراغ های دیواری و سقفی، تهیه و نصب سیستم بلندگو، تلفن، روشنایی محوطه و نصب چهار پروژکتور در چهار گوشه خارج پیاده رو و

پیرامون بنا.

- ۲ - تهیه سیستم خنک کننده و نصب آن^{۲۳}.
- ۳ - ساخت ناودانی ها و نصب آنها. بخش اول این عملیات توسط نجار و بخش دوم و سوم توسط بنا و گچکار انجام خواهد شد (طرح - ۱۲).
- ۴ - ساخت و نصب ۱۷ عدد چهارچوب و پنجره های دولنگه روی درها و سمت محراب.
- ۵ - ساخت و نصب شبکه های گچبری به تعداد ۱۷

۱۲ - طرح ناودان : ناودان مسجد دقیقاً به همین شکل و به صورت آب شره بود. در این طرح تنها قیدهای چوبی

میانی و سرناودان که دارای آب چکان می باشد به ناودان اصلی افزوده شده است.

۲۳ . طبق مشاوره های مکرر دو واحد خنک کننده سقفی که کمپرسورهای آنها در خارج بنا نصب می شوند برای مسجد کفایت می کنند. این واحدها سبک و باریک می باشند و با فاصله به سقف متصل می شوند به گونه ای که از نظر منظری کمترین حجم را اشغال می کنند و از نظر صدا نیز هیچگونه ناراحتی نخواهند داشت.

عدد در جلوی چهارچوب‌های فوق.

۶ - خرید و نصب لولا و چفت و قفل درها.

۷ - نصب شیشه‌های درها و پنجره‌ها.

۸ - کاهگل ویژه بام.

۹ - کارهای چوبی رواق و ایوان و درهای ورودی
(طرح - ۱۳)

۱۰ - استفاده از اکسیل آمون برای دور کردن موریانه

از چوب‌ها و نقاشی نهایی کارهای چوبی.

۱۱ - تمیز نمودن بدنه‌ها.

۱۲ - رفع نقیصه پای ستون‌های ورودی‌های مسجد،

ردیف نمودن بندکشی سنگ گندمک صیقل 20×20

در منطقه ورودی‌ها و یکدست نمودن بندکشی پیاده روی

سنگ فرش دوره مسجد از نظر رنگ.

مرمت خانه بادگیر

این خانه را با توجه به مانده‌های اندکی از دیوارها و

ساختمان‌های جنبی خدمات و ته رنگ با روی آن که در

برخی نقاط مشاهده شد می‌توان از خانه‌های اعیانی محله از

میان رفته ماشه برشمرد. خانه بادگیر بدون صحن میانی و

منفصل از دیگر بناهای پیرامون آن در زمینی به مساحت

400 مترمربع و طول و عرض $23/5 \times 17$ متر بر پا

شده است. (نقشه شماره ۱۴). خانه بادگیر به فاصله

حدود ۶۰ متری از کناره ساحل شرقی جزیره و طول آن

در جهت شرقی - غربی است. این بنا را می‌توان بنای

راهروها نامگذاری کرد. از 400 مترمربع زیر بنا مقدار

180 مترمربع آن به راهروها، 124 مترمربع به اطاق‌ها و

96 مترمربع به جرزها و راه‌پله تخصیص یافته است.

چنانچه ملاحظه می‌شود فضای اتاق‌ها نسبت به راهروها

تناسب ۲ به ۳ را منعکس می‌کند. به غیر از راهروهای

ورودی به پهنای $1/8$ و راهروی اصلی شرقی - غربی به

پهنای ۳ متر باقی راهروها و ایوان‌ها عرضی معادل $2/1$

متر دارند."

قوانین حاکم بر شکل‌گیری کالبد این اثر و مسجد

محله قدیمی ماشه یکی است. نقش گرده چوب‌ها نیز در

این بنای سنگی همانند دیگر بناهای این دوران و مسجد

مشترک می‌باشد (تصاویر ۵۲ و ۵۳). این بنا برخلاف

مسجد از استحکام بیشتری برخوردار است. به همین دلیل

تنها بخش‌هایی از آن که نیاز مرمتی اساسی دارند

جمع‌آوری شدند. بخش‌های جمع‌آوری شده در محدوده

فرصت بدست آمده شامل بادگیر جنوبی، بام بخش

غربی و بسیاری از الحاقات می‌شود.

بادگیر جنوبی

این بادگیر که کلاً دچار دگرشکلی شده و

چندل‌های تیغه‌های میانی آن نیز شکسته بود جمع‌آوری

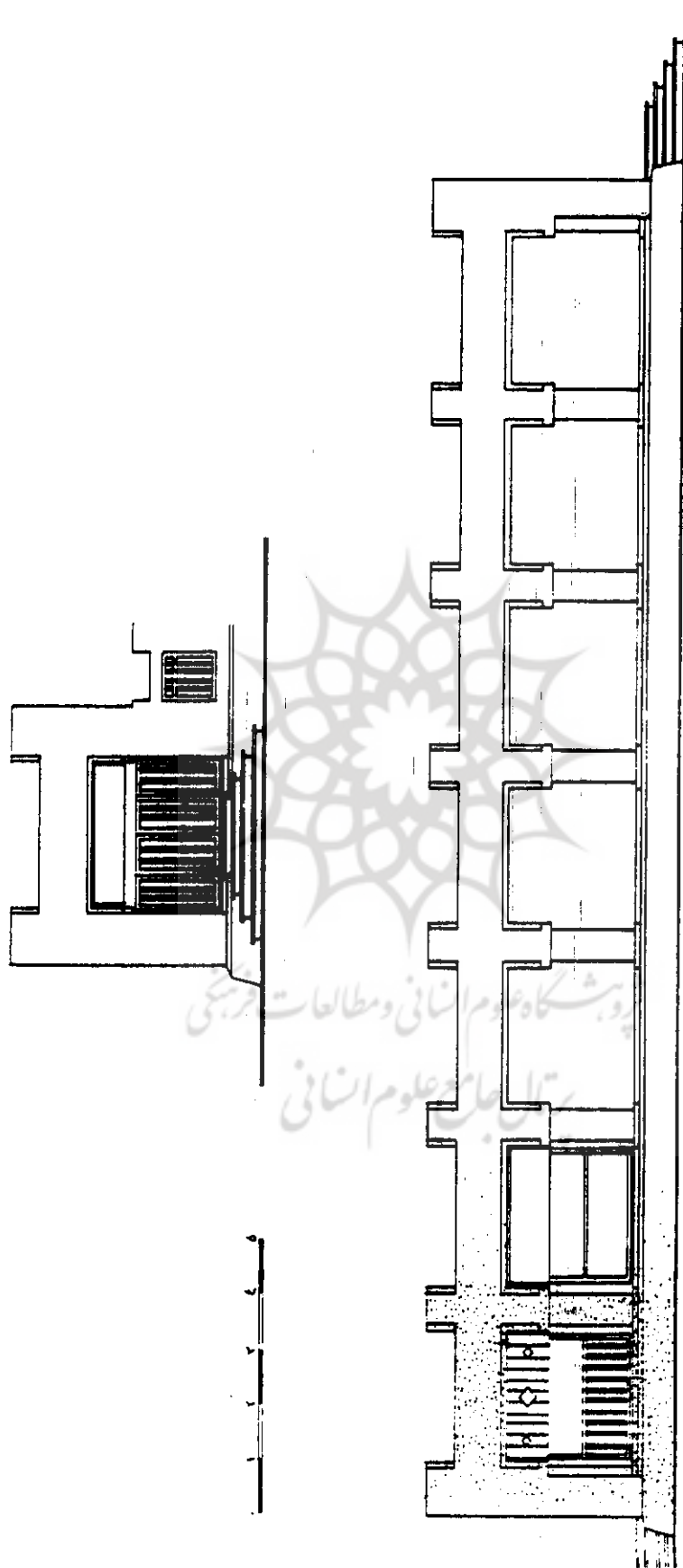
شد (تصویر ۵۴). نکته جالب توجه آن که بر روی

۲۱ - با توجه به فاصله این بنا از دریا و همچنین جریان هوا که عموماً از ساحل به دریا و یا بالعکس می‌باشد، به نظر می‌رسد که راهروی با

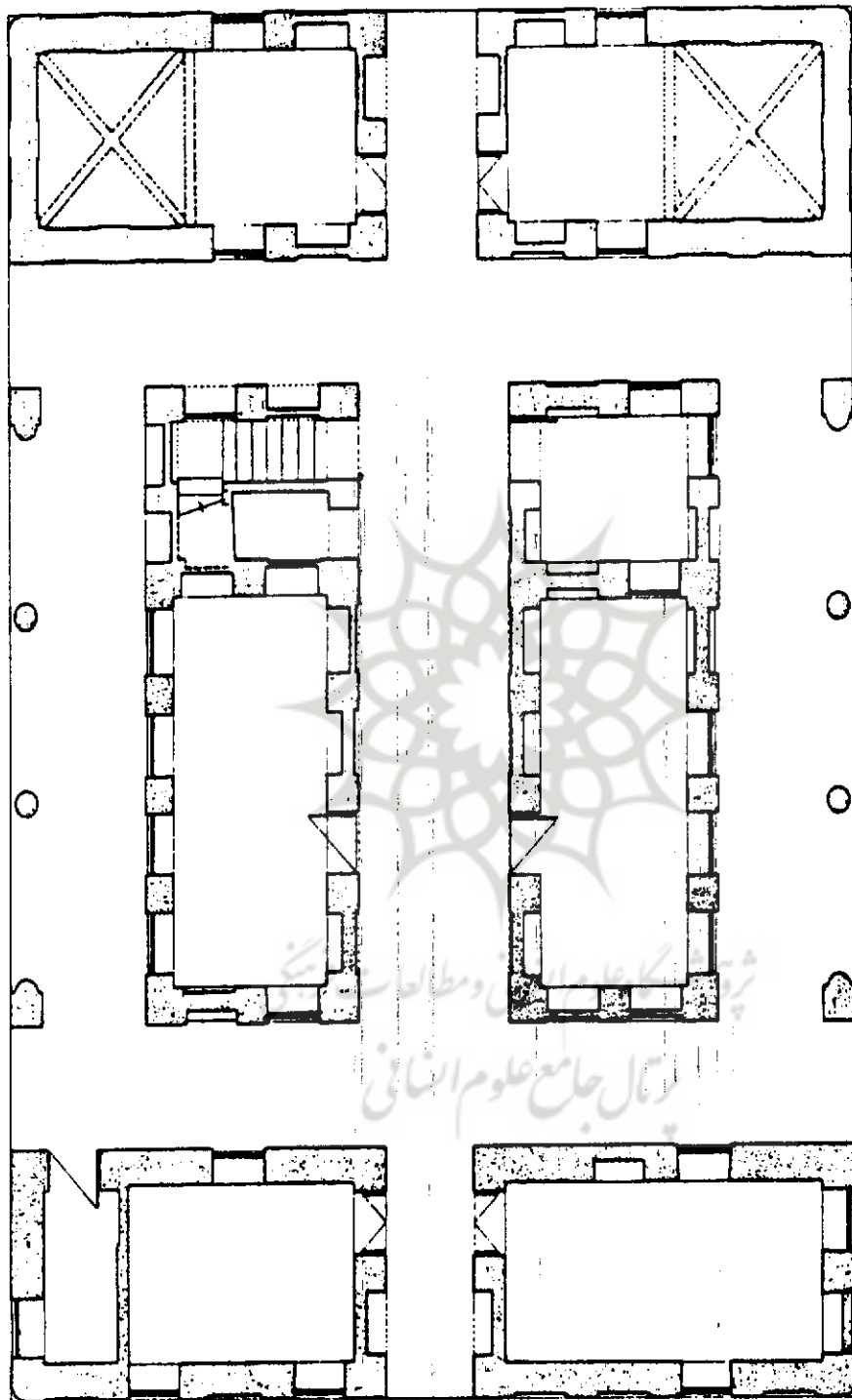
عرض ۳ متر محل مناسبی برای عبور جریان هوا می‌باشد. در عمل نیز همواره در این راهرو جریان هوا وجود دارد. بخصوص در محل تلاقی این

راهرو با راهروهای ۲ متری همواره نسیمی می‌وزد، به گونه‌ای که کارگران در ساعات گرم بعدازظهر تابستان همواره در این نقاط استراحت

می‌کردند.

۱۳ - طرح پیشنهادی حفاظ رواق و سایبانهای چوبی : در دو سمت رواق حفاظها به در تبدیل می‌شود و می‌توان در متن سایبان چوبی آیات مخصوص به سردرهای مساجد همچون آیه مبارکه «الما یحمر مساجد یا ...» را همراه با تاریخ مرمت و باززنده سازی اثر و بانیان این دوره تعمیراتی به صورت نقر در چوب یا سنگ اجرا نمود.

سازش خادرب		پایه نوبت پروژه نقش زمینی بر روی	
نقشه	مختصات	مختصات	مختصات
۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰
۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰

م - ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۵ - ۶

۱۴ - نقشه خانه باد گیر.

تصویر ۵۲: نمای عمومی خانه بادگیر. دید از شمال به جنوب. هتل کیش در سمت بادگیر دیده می‌شود.

هلالی‌های سه طرف بادگیر یعنی دیوارها در سه ردیف چندل نهاده شده بود. نظر به اینکه چندل‌ها کوتاه و پوسیده بودند پس از جاگذاری چندل‌های جدید هیئت عمومی بادگیر مجدداً برپا گشت^{۲۵} (تصویر ۵۵).

جمع‌آوری بام اتاق‌ها و راهروی غربی این اثر و آغاز تعمیرات این بخش به همراه شمشه‌گیری و اندود بدنه‌های خارجی ت محدود هلالی‌ها، بخش دیگر فعالیت‌های متمرکز شده در این بنا بود^{۲۶} (تصویر - ۵۶).

● محوطه باستانی حریره

محوطه باستانی حریره با وسعتی حدود ۱۲۰ هکتار در میانه سواحل صخره‌ای شمال حزیره کیش قرار گرفته است. این محوطه با تلهایی ایجاد شده از مصالح بنایی بخصوص قواره‌های بیشتر همسان سنگ، آثاری از

تصویر ۵۳: نمای داخلی گوشه یکی از اتاق‌های میانی خانه بادگیر.

۲۵. چنین استنباط می‌شود که دلیل قرارگیری این چندل‌ها در این تراز کلاف کردن این سه دیوار به یک دیگر با بهره گرفتن از وزن بادگیر باشد. این کلاف‌های چوبی در سلوح بالاتر بادگیر پنج بار دیگر تکرار می‌شود.

۲۶. لازم به تذکر است که ۹۰٪ از مصالح این بنا خریداری شده است. حتی دروا و هلالی‌های رنگی آن نیز از بونه‌ر تهیه شد.

تصویر ۵۴ : سرجرهای اتاق بادگیر پس از جمع آوری تنوره بادگیر جنوبی.

تصویر ۵۵ : بادگیر جنوبی پس از برپائی اسکلت آند.

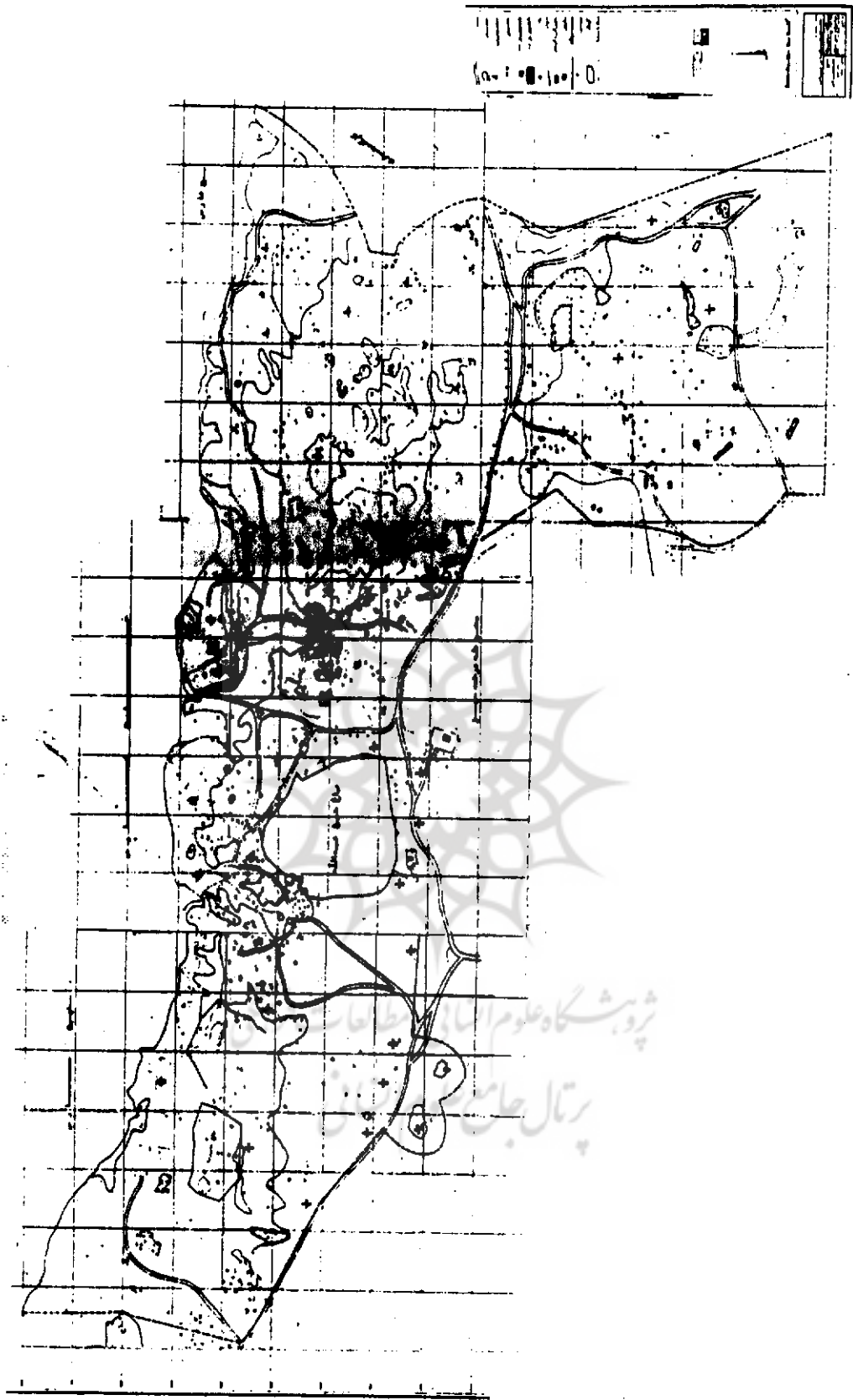
تصویر ۵۶: تعمیر بدنها و اندود محوطه غربی خانه بادگیر.

بام این بخش نیز جمع‌آوری شده است. دید از شمال به جنوب.

وسعت آن از سویی و با در نظر گرفتن موارد اشاره شده در متون سده‌های یاد شده از سوی دیگر، چنین استنباط می‌شود که این محوطه باستانی نوعی شهر - بندر بوده باشد. در این صورت می‌توان بررسی‌ها و احیاناً کاوش‌های مورد نیاز را، علاوه بر دو مورد تأسیسات آبی و معماری، در محورهای ساخت و سازهای شهری و بندری هدایت نمود. بدیهی است اطلاعاتی که با تکیه بر چنین بررسی‌هایی بدست آید به عنوان ارزش‌های شکل دهنده، طرح‌های مرمت و باززنده‌سازی و معرفی را پربارتر خواهد نمود. در این شیوه می‌توان بررسی‌ها را در جهت شناسایی حدود و ثغور واقعی شهر، تشخیص استحکامات شهری، تعیین محل بندر، بازار، گذرهای اصلی و فرعی، بافت مسکونی، همسایگی‌ها و دیگر

تأسیسات آبی و همچنین مانده‌های دیوارها و قوس‌های پراکنده در جای جای محوطه قابل تشخیص است. یک باغ بزرگ در میان محوطه و باغ مخروبه دیگری در غرب و محوطه سرسبزی با درختان کهنسال در جنوب آن حاکی از وجود زمینهای زراعی وسیع و نشانه‌هایی از تسلط جزیره نشینان به روش‌های گردآوری، انباشت، توزیع و بهره‌وری از آب شیرین در دوران رونق این محوطه باستانی است (نقشه شماره ۱۵).

همانگونه که پیش از این مورد اشاره قرار گرفت، جایگاه ویژه تأسیسات آبی و معماری جزیره کیش در سده‌های پنجم و ششم تا دهم هجری قمری در مطالعات محوطه باستانی حریره از ارزش مشخصی برخوردار است. با توجه به قطعات اشیاء پراکنده در سطح محوطه و

۱۵ - محوطه باستانی حریره.

عناصر شهری هماهنگ نمود. با توجه به عناصر کالبدی موجود در جای جای جزیره، پیداست که در دوران رونق شهر حریره، تمامی سطح جزیره طبق برنامه معین در خدمت نیازهای شهر - بندر بوده است. بنابراین گسترش بررسی شهر در تمامی سطح جزیره کیش اجتناب ناپذیر خواهد بود. این بررسی در نهایت به روشن شدن روابط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جزیره کمک خواهد نمود.

از سال ۱۳۷۰ هیأت پژوهش و کاوش به سرپرستی آقای محمود موسوی از سوی معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور مأمور تحقیق و پژوهش در محوطه باستانی حریره شد. این هیأت در طول سالهای ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ ضمن بررسی، نقشه برداری و تعیین حریم محوطه، در نقاطی اقدام به گمانه زنی و در سه مورد نیز کاوش نمود.^{۲۷} در پی انجام کاوش های فوق و به منظور حفاظت آثار بدست آمده، پیش برنامه ای برای مرمت تهیه و بخش هایی از آن به اجرا درآمد. در طول بررسی های مرمتی، نزدیک شدن به برنامه طرح جامع مرمت شهر حریره، میسر گشت. در اینجا پس از ارائه فعالیت های حفاظتی انجام شده رئوس برنامه طرح مرمت محوطه باستانی شهر - بندر حریره جزیره کیش ارائه می گردد.

فعالیت حفاظتی و مرمتی در شهر حریره

همانگونه که ذکر شد عمده کاوش انجام شده در سه نقطه ساحلی، خانه اعیانی و حمام متمرکز گردید. به دلیل وسعت و حجم بالای خاکبرداری برنامه مرمت سه نقطه یاد شده در حد عملیات اضطراری باقی ماند. بخصوص با توجه به این نکته که بررسی و شناسایی آثار بدست آمده نیاز به زمان داشت، همگام با برنامه کاوش به پیشرفت و ارزش های مشخص برای ارائه برنامه مرمت مطرح نشد. بنابراین عملیات حفاظتی فرصت مناسبی را برای رسیدن به برنامه تفصیلی فراهم آورد.

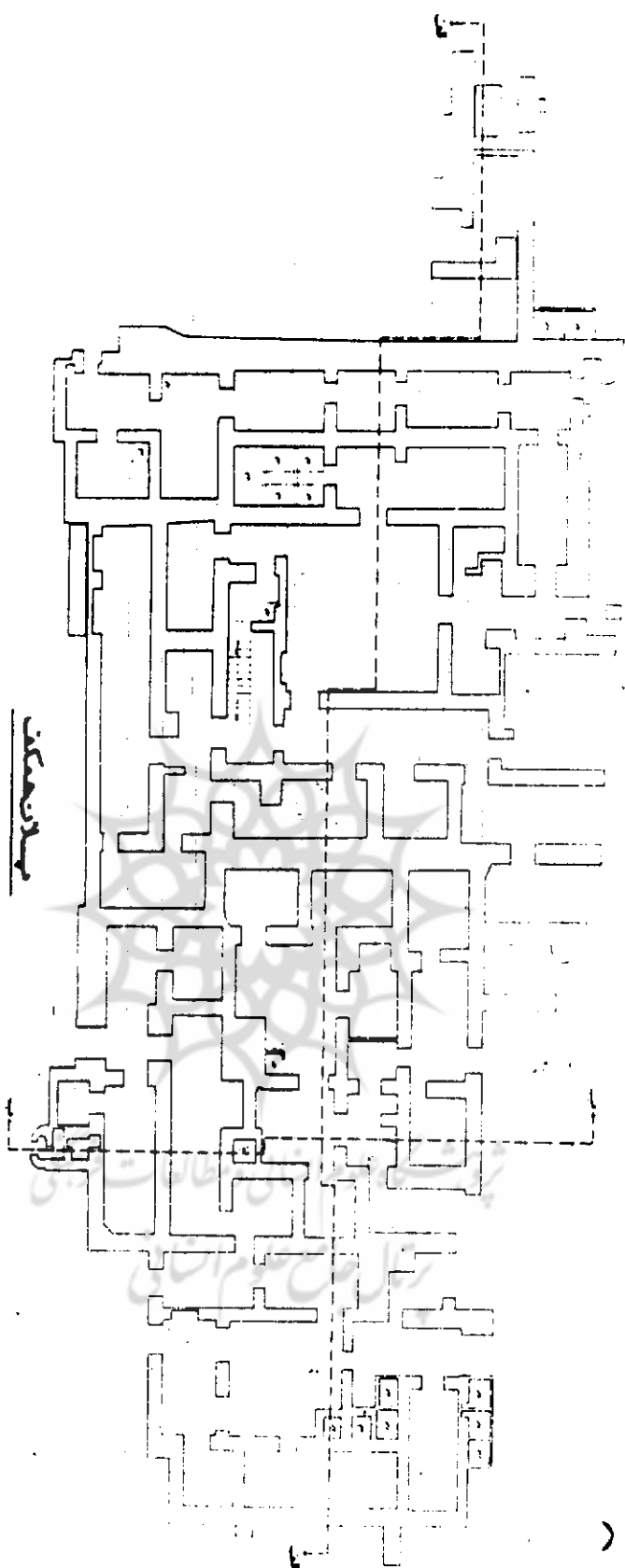
مجموعه ساحلی

مجموعه ساحلی با وسعتی حدود ۱۰۰۰ مترمربع در شمالی ترین بخش محوطه و بر روی صخره های ساحلی برپا شده است (نقشه شماره ۱۶). این مجموعه که عمدتاً به موازات ساحل شکل پذیرفته، با نام «شهر صنعتی» که از سوی هیأت پژوهشی نامگذاری شده، معرفی شده است.^{۲۸} آثار بدست آمده شامل سه مجموعه جدا از یکدیگر و بخشی از مجموعه حمام می باشد که بقایای آن هنوز در دل تپه مدفون است. این آثار شامل چاهها، صحن های حیاط، اتاقها، گودال ها، کف های شیاردار و چندین راه پله می باشد که به نسبت شکل تپه ها از ته رنگ دیوار و کف تا ارتفاع بیش از ۲ متر برخی از دیوارها بدست آمده است. بخش هایی از این مجموعه که در جوار دریا و بر روی صخره ها قرار داشته است، در طول سالهای

۲۷ - بدیهی است، گزارش هیأت پژوهشی فهرست دقیق فعالیت های انجام شده را مشخص خواهد ساخت.

۲۸ - برخی از افراد بومی جزیره و همچنین یکی از کارشناسان پرورش صدف شیلات در بازدیدی که از مجموعه ساحلی داشته اند ابراز نمودند که این مجموعه به احتمال زیاد کارگاه های صید صدف برای بدست آوردن مروارید بوده است.

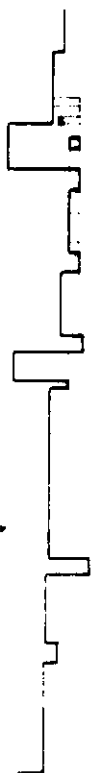
ساحل و دریا

محل اجتماع

محل اجتماع

محل اجتماع

۱۶ - مجموعه ساحلی

محل اجتماع	محل اجتماع	محل اجتماع
محل اجتماع	محل اجتماع	محل اجتماع
محل اجتماع	محل اجتماع	محل اجتماع

متممادی و بر اثر ضربه‌های امواج و جزر و مد دریا به همراه صخره‌ها از بدنه جدا شده و طی مراحل مختلف خرد و در دل دریا فرو ریخته‌اند. در حال حاضر قطعات بزرگ صخره‌ها که در زمان نه چندان دوری از بدنه مجموعه جدا شده و به درون دریا غلطیده‌اند، دیده می‌شود. همچنین درزها و شکافهای متعددی در دل صخره‌ها قابل رویت است که نشان دهنده جدا شدن تدریجی قطعاتی از ساحل صخره‌ای در آینده نزدیک است.

در خصوص حفاظت آثار بدست آمده چند نکته شایان ذکر وجود دارد. نخست آنکه در طول بررسی مانده‌های بدست آمده از کاوش‌های مجموعه ساحلی مشخص گردید که دست کم سه دوره ساخت و تعمیر (گسترش و تغییر) قابل ردیابی است. نکته جالب توجه آنکه از مرحله ساخت به مراحل بعدی تعمیر، گسترش و تغییر عموماً از کیفیت اجرا کاسته شده است. دیگر آنکه جزئیات اجرا شده در کف‌ها (شیارها) و گودال‌ها، لزوم پرداختن به آنها را مشخص می‌سازد. تأثیر آفتاب شدید و بادهای تند بر مانده‌های آهکی و همچنین رفتار باران‌های سیل آسا با دیگر مصالح بنایی از دیگر موارد قابل ملاحظه در تدوین برنامه تعمیرات می‌باشند. افزون بر موارد فوق به دلیل پایان نیافتن بررسی و مطالعه آثار توسط هیأت پژوهش و نیز حضور بازدید کنندگان در جزیره و تمایل سازمان عمران کیش به نمایش محوطه به مراجعین لازم است تا برنامه مشخص و معینی به منظور فراهم آوردن امکان بررسی‌های بعدی و نیز بازدیدهای عمومی (به‌خصوص در فصول مناسب سال) تهیه و در برنامه مرمت گنجانده شود.

با توجه به موارد فوق، جنبه‌های حفاظتی و معرفی برنامه مرمت از ارزش بیشتری برخوردار می‌گردد. با تکیه به چنین نگرشی برنامه مرمت مجموعه ساحلی شکل پذیرفت و در حد مقدمات به اجرا درآمد. برنامه حفاظت آثار بدست آمده در سه بخش دیوارها، بدنه‌ها و کف‌ها متمرکز گردید. در مرحله نخست دیوارها در تراز وضعیت موجود با عملیات استحکام بخشی، نمایش دوره‌های مختلف ساخت و گسترش و تغییر و در نهایت متمایز نمودن بخش‌های افزوده و یا بازسازی شده از بخش‌های قدیمی تثبیت شدند. به منظور جلوگیری از فرسایش دیوارها یک لایه گچ زنده با دوغاب آهک و ماسه شسته بر روی دیوارها اجرا گردید. در خصوص بدنه‌ها و کف‌ها برنامه تعمیرات منوط به تأمین اعتبار گردید. ولی جهت حفظ شیارها و کف‌های مهم، این سطوح به وسیله ماسه پوشیده گشت. (تصویر شماره ۵۷ تا ۶۴). شیارها و کف‌های مهم به وسیله ماسه در سطح مورد نیاز پر گردید.

خانه اعیانی

در فاصله ۳۰۰ متری جنوب مجموعه ساحلی و در میانه راه دسترسی به ساحل صخره‌ای شمال محوطه، خانه‌ای مورد کاوش قرار گرفت که به دلیل بزرگی ساختمان و مفصل بودن بنا، آن را خانه اعیانی نام نهادند. آنچه که در حین کاوش از دل تپه‌های این نقطه بدست آمد شامل یک خانه بزرگ شمالی و خانه‌ای کوچکتر در جنوب آن است. سطح کاوش شده حدود ۹۰۰ مترمربع می‌باشد که با توجه به آثار روی تپه‌های شرقی و امتداد خانه کوچکتر در دل این تپه‌ها می‌توان این مجموعه را

می‌باشند. بر روی برخی از بدنه‌ها اندود ساده و تزئینی دیده می‌شود. هر دو خانه دست کم در دو اشکوب طراحی و اجرا شده‌اند. ولی در حال حاضر مانده‌های اشکوب همکف با پرچا می‌باشند^{۳۰}. در حالی که صحن حیاط میانی خانه شمالی کاملاً مشخص است، صحن میانی خانه جنوبی به وضوح قابل ردیابی نیست. البته با ملاحظه نقشه شماره - ۱۷ می‌توان به احتمال قریب به یقین از وجود صحن میانی خانه جنوبی اطمینان حاصل کرد. هر دو خانه با الحاقات پیرامونی به یکدیگر متصل گشته‌اند. این الحاقات عمدتاً برای مصارف انباشت آب

وسیع‌تر از آنچه که موجود است تصور نمود^{۳۱}. در این مجموعه نیز، تاکنون، سه دوره ساخت، گسترشی و تعمیر ردیابی شد. کیفیت مصالح و نوع اجرای خانه اعیانی نسبت به مجموعه ساحلی در سطحی به مراتب بالاتر قرار دارد. در یک چاه - گمانه مشخص گردید که سازندگان بنا برای حصول اطمینان تا عمق پنج متری از کف خاک برداری نموده و پی بنا را بر روی صخره نهاده‌اند. این دیوارها با سنگ‌های قواره شده مرجانی و با ملات گل - آهک برپا شده‌اند. در موارد متعددی پاتاق و یا ته رنگ پوشش‌ها و پخش‌هایی از قوس تویزه‌ها هنوز استوار

تصویر ۵۷: قسمتی از کارگاه شرقی مجموعه ساحلی پس از کاوش.

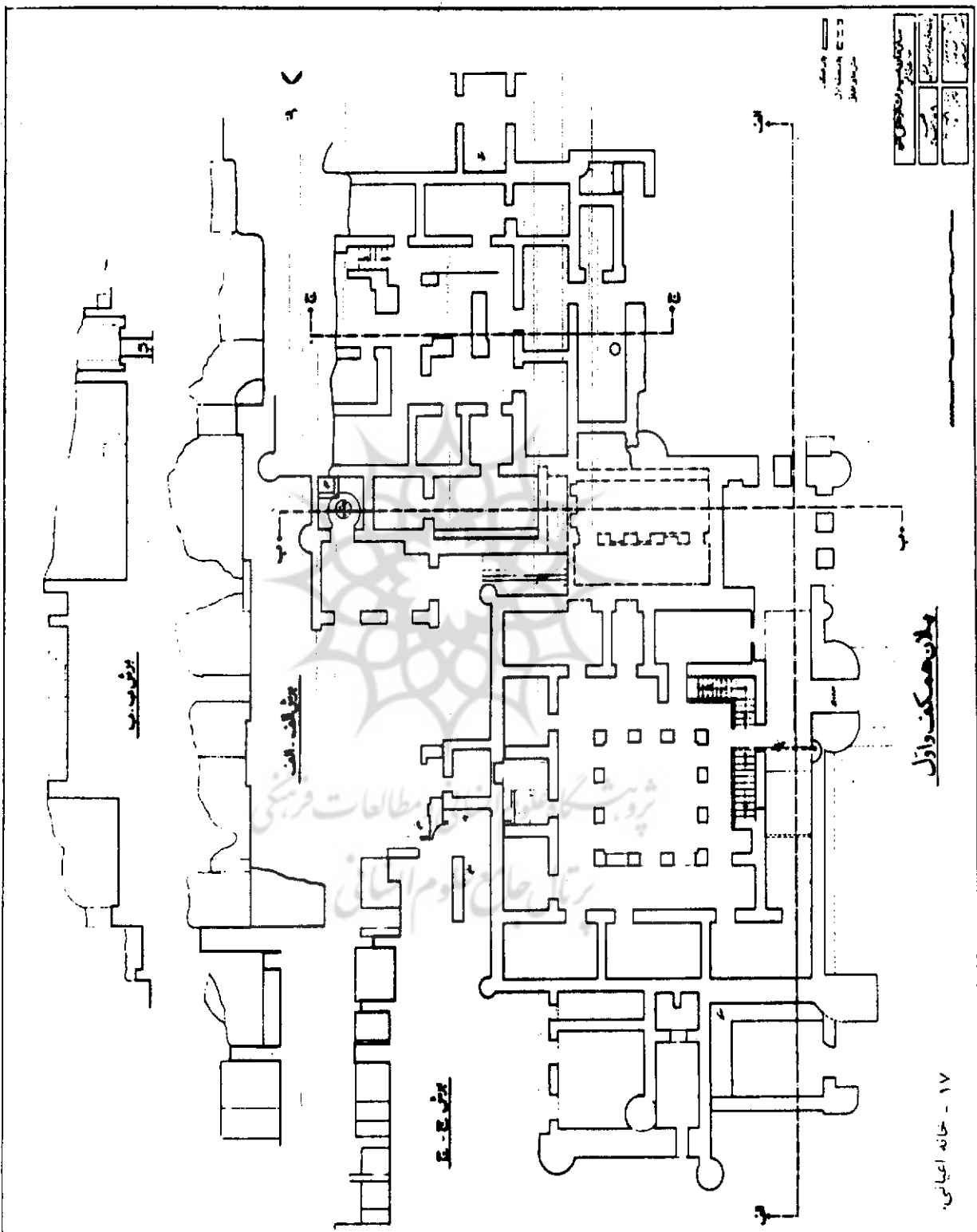
- ۲۹ - خانه اعیانی یادآور خانه‌های چند خانواری قدیمی داخل فلات و در شهرهایی چون یزد، اصفهان، کاشان، قزوین و تهران است. چنانچه خانه اعیانی یک مجموعه چند خانواری باشد، یکی از نمونه‌های قدیمی مسکن حبی در الخلیج فارس محسوب می‌شود.
- ۳۰ - دلایل چند اشکوبه بودن خانه‌های اعیانی این محوطه را می‌توان در حضور راهپلها و همچنین عملکرد خدمات اشکوب پائین جستجو نمود.

مختص	مختص
مختص	مختص
مختص	مختص

مختص
مختص
مختص

پلان همکف و اول

۱۷ - خانه اعیانی

تصویر ۵۸ : اطاقی با کف شیاردار واقع در کارگاه غربی مجموعه ساحلی.

تصویر ۵۹ : حوضچه‌ای در یکی از اتاقهای شیاردار کارگاه غربی.

تصویر ۶۱ : اطاقی در گوشه جنوب غربی صحن حیاط کارگاه غربی.

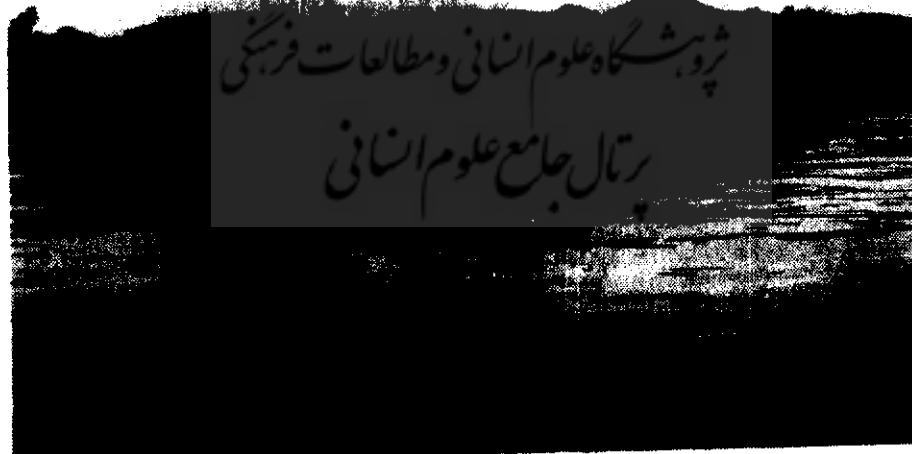

تصویر ۶۰ : پله اصلی و وضعیت عمومی گوشه‌ای از کارگاه.

غربی پس از کاوش.

تصویر ۶۲: تصویر عمومی کارگاههای مجموعه ساحلی رو به خور.

تصویر ۶۳: تصویر عمومی کارگاههای مجموعه ساحلی از سمت دریا.

تصویر ۶۴: نمای بخشی از مجموعه ساحلی پس از انجام عملیات حفاظتی بر روی دیوارها.

رایف نمودن سنگ‌ها و ملامت گچی - آهکی فضاها
پز، از مایده‌های زیرین متمایز است. این جدائی در اندود
بدنه‌ها نیز انعکاس خواهد یافت.

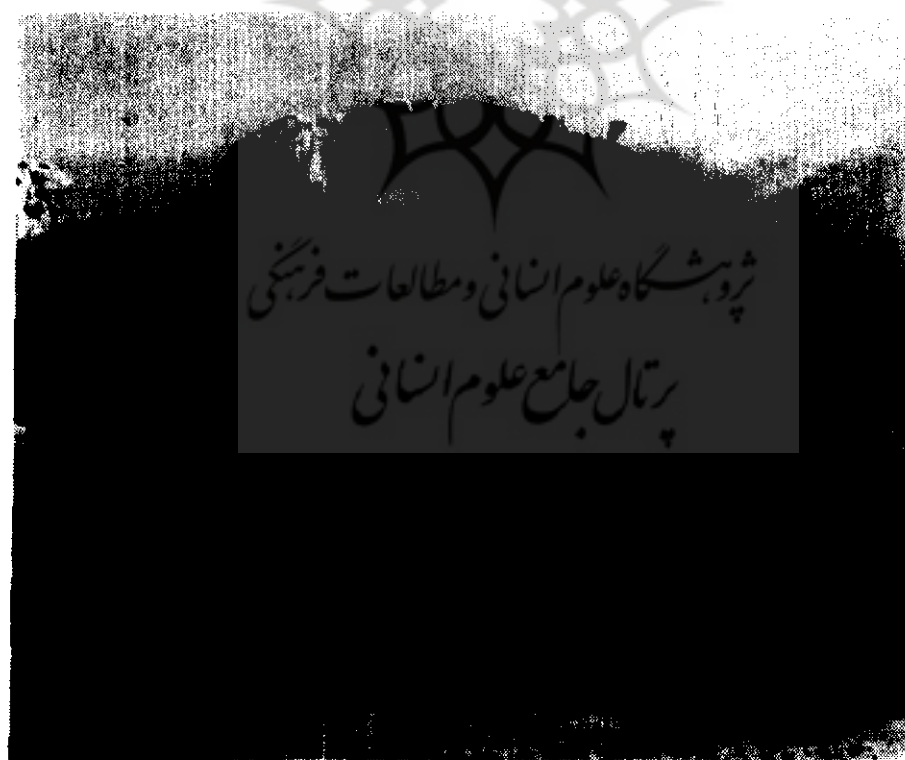
در نقاشی کسه مانده‌های پوشش‌ها
شکل اصلی آنها مشخص می‌سازند، عملیات بازسازی به
شیوه اصل بنا ادامه خواهد یافت. در صورت عدم حصول
اطمینان از چگونگی پوشش‌ها، از پوشش سطح استفاده
خواهد شد (تصاویر ۶۵ تا ۷۳).

حمام

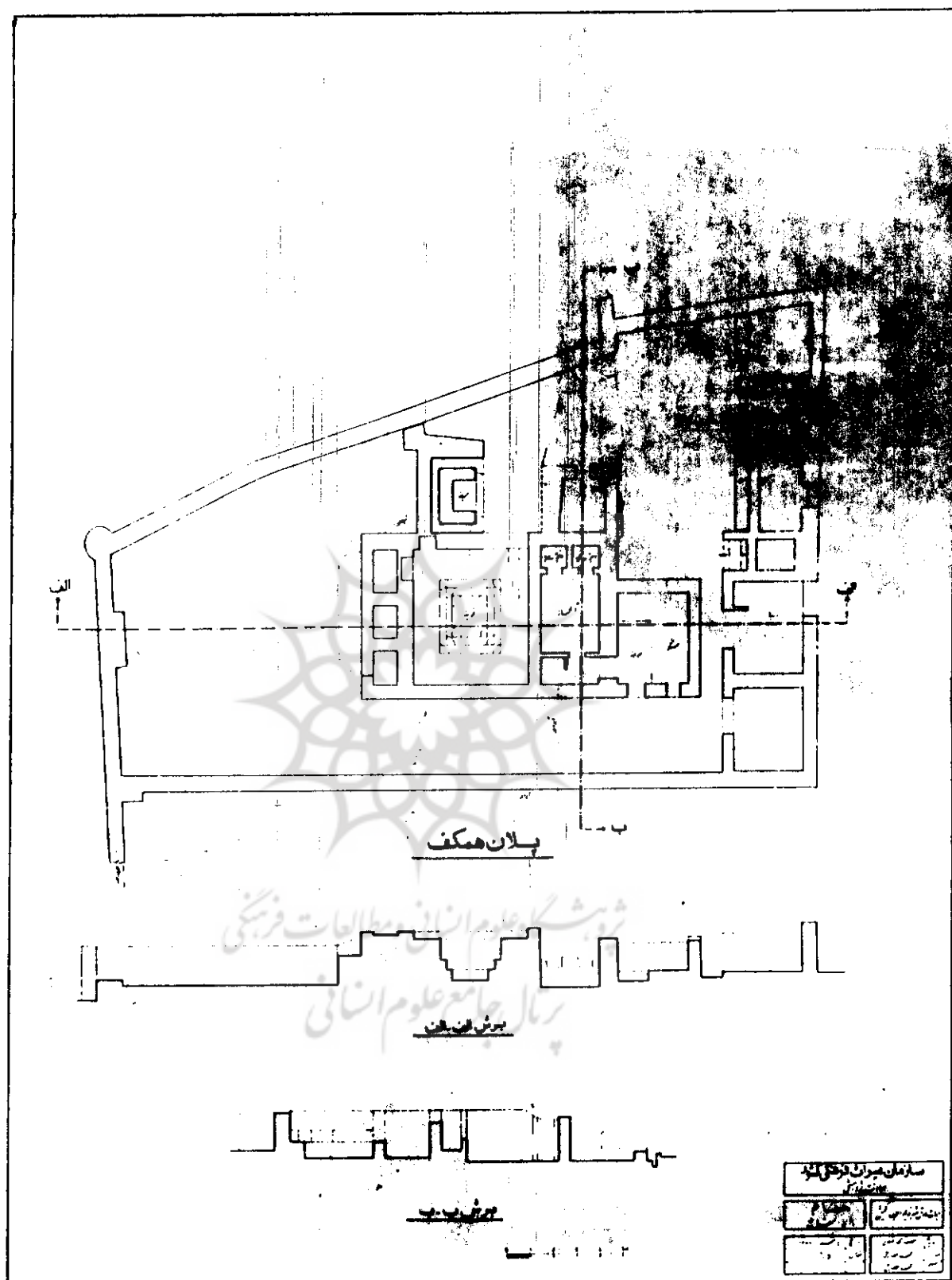
در ناحیه شمال غربی خانه اعیانی و به فاصله تقریبی
۳۰ متری از آن، سومین بخش از محوطه حریره مورد
کاوش قرار گرفت. این بخش همانطور که در نقشه شماره
۱۸ - دیده می‌شود شامل حمامی است با صحن‌های

در چاه‌ها، شستشو، آبخور حیوانات و انبارهای مورد نیاز
در نظر گرفته شده‌اند. چرائی و چگونگی افزایش‌ها،
همجواری این دو خانه، تقدم و تأخر ساخت آنها از موارد
سؤال برانگیز می‌باشند. از نکات جالب توجه در این بنا،
حضور برج گونه‌های کوچک و بزرگ قلاع در پیرامون
آن و محل دست و روشی در جوار در ورودی اصلی
است که در دل دیوار طراحی شده و محل مواد پاک
کننده و جای فاضلاب نیز در نظر گرفته شده است

نظر به اینکه خانه شمالی برای کاربری موزه،
آزمایشگاه و محل کار هیأت پژوهشی پیشنهاد شد و مورد
تصویب قرار گرفت، عملیات مرمت و بازسازی آن در
دستور کار قرار گرفت. ولی مرمت خانه جنوبی همچون
مجموعه ساحلی به انجام رسید. در حال حاضر بسیاری از
دیوارها، تمامی پایه‌های صحن، دو راه‌پله و چند تویزه خانه
شمالی تا کف اشکوب فوقانی بازسازی شده‌اند. نوع

تصویر ۶۵: نمای شرقی شاهنشین خانه شمالی از مجموعه خانه اعیانی پس از کاوش.

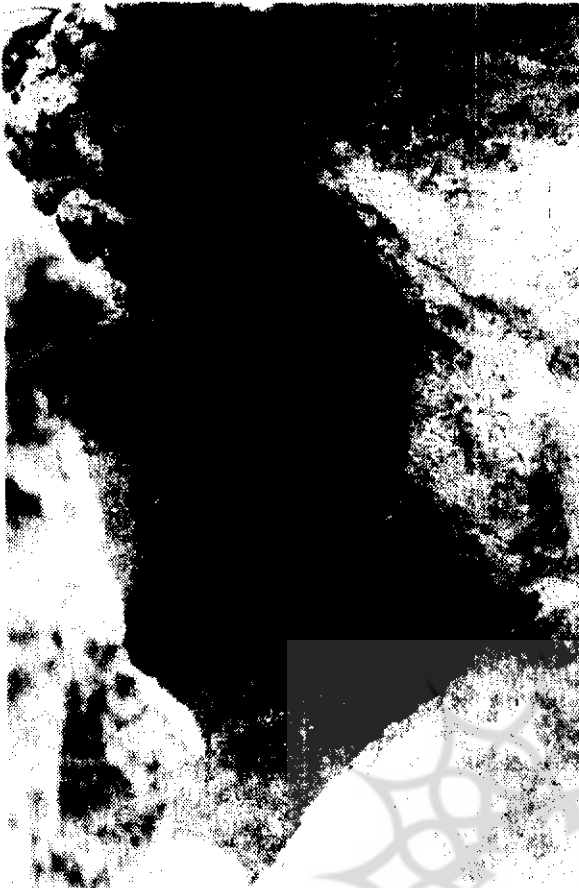
متعدد و حصار آن به مساحت تقریبی ۵۰۰ مترمربع. مشاهدات اولیه نشان داد که این بنا نیز دست کم سه دوره ساخت، تغییر گسترش و تعمیر داشته است. سرتاسر بخش شمالی به پهنای پنج متر به خدمات، انبار و اطاق کارگر حمام اختصاص یافته است. سربینه و گرمخانه و تون حمام در جنوب بخش ذکر شده قرار گرفته و توسط راهرو سرپوشیده‌ای از آن جدا شده است. دو خزینه کوچک و بزرگ در جنوب گرمخانه آخرین بخش از ساختمان حمام را تشکیل داده‌اند. بررسی حمام در هنگام عملیات استحکام بخشی نشان داد که در دوره برپائی حمام، خزینه بزرگ وجود نداشته و تنها خزینه کوچک مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در این ایام فاصله بین خزینه کوچک و حیاط پشت گرمخانه، به احتمال زیاد، به عنوان فضائی بر جهت برپائی حوضی در ارتفاع به منظور تأمین آب گرم، و سرد گرمخانه و آب خزینه به وسیله

تصویر ۶۶: داخل شاهشین خانه اعیانی هنگام آغاز عملیات مرمتی و برپائی قالب گچی.

تصویر ۶۷: نمای عمومی خانه اعیانی پس از مرمت و بازسازی تا کف اشکوب فوقانی. (دید از جنوب غربی به شمال شرقی).

سنگ و ملات گل و نیز خشکه چینه بر شده است. آب حوض احتمالاً از دو طریق چاهی واقع در غرب حمام و یا جوی آبی در شمال بنا تامین می شده است. در تغییرات بعدی خزینۀ بزرگ برپا شده و خزینۀ کوچک از رده خارج شده است و حمام همچون خانه اعیانی به خوبی اجرا شده و از استحکام مطلوبی برخوردار بوده است. تعمیرات این اثر نیز در حد عملیات استحفاظی مجموعه ساحلی به انجام رسید (تصاویر شماره ۷۴ تا ۷۷).

عناوین برنامه حفاظت و مرمت محوطه باستانی شهر - بندر حریره

در یک جمع بندی عمومی به نظر می رسد که فعالیت های حفاظتی، مرمتی و معرفی این محوطه در سه بخش کلی قابل تقسیم باشد. نگهداری و نگهداری تمامی

تصویر ۶۸: محل دست و روشنی. تفاوت این روشنی با روشنی های جدید نخست در کوناهی و دیگر در قرارگیری آن در داخل دیوار است.

تصویر ۶۹: صحن میانی و جبهه شرقی خانه شمالی مجموعه خانه اعیانی پس از کاوش (دید از شمال به جنوب).

تصویر ۷۰ : صحن میانی خانه شمالی مجموعه خانه اعیانی پس از مرمت استونهای پیرامون صحن (دید از جنوب به شمال).

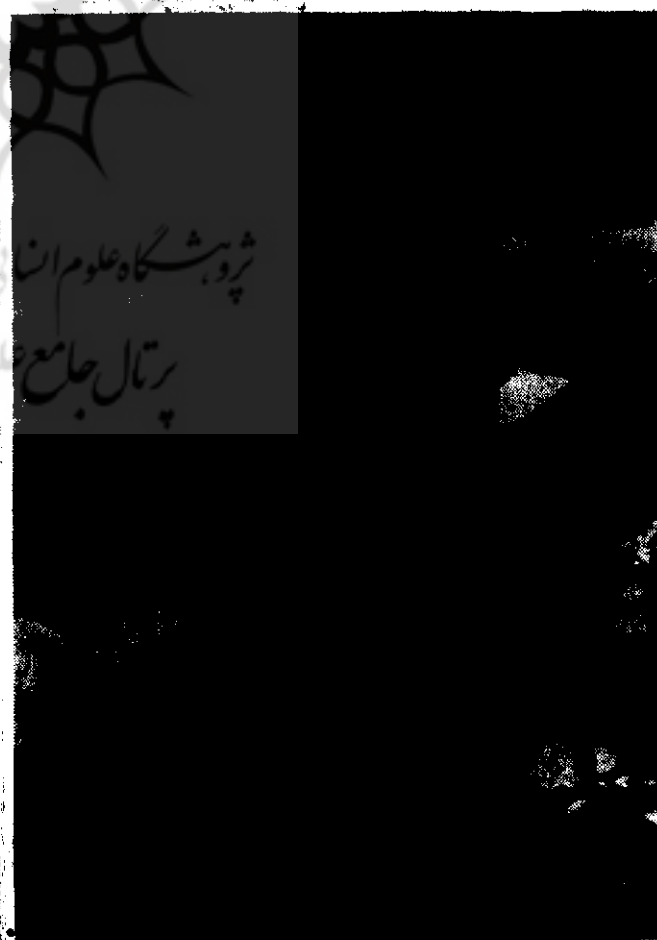

تصویر ۷۲ : پله جنوبی خانه اعیانی پس از مرمت.

تصویر ۷۱ : پله جنوبی خانه اعیانی پیش از مرمت.

تصویر ۷۳ : شافشین و پله شمالی خانه اعیانی پس از مرمت.

تصویر ۷۴ : نمای دور حمام از فراز خانه اعیانی.

تصویر ۷۵: محل تلاقی خزینه‌های کوچک و بزرگ. در این تصویر مانده‌های راه‌آب حوض انبار حمام به خزینه بزرگ قابل رویت است.

تصویر ۷۶: گرمخانه و محل آب گرم در محلات فرنگی و پارک علم‌آبادی.

تصویر ۷۷: داخل خزانه بزرگ پس از مرمت بدنها.

محوطه، طرح جامع مرمت سه نقطه کاوش شده و در نهایت آماده کردن بخش‌هایی از محوطه برای بازدیدکنندگان، شمای عمومی بخش‌های سه گانه را معرفی می‌نماید.

۳ - طرح و اجرای جداکننده‌های حریم.

در محدوده نقاط کاوش شده عملیات اضطراری به پایان رسیده است. تهیه طرح جامع باززنده‌سازی این آثار مستلزم رعایت موارد زیر خواهد بود.

۱ - شناسایی دقیق آثار بدست آمده.

۲ - تعیین کاربری محوطه‌های کاوش شده.

۳ - آسیب شناسی مانده‌های معماری.

۴ - تهیه طرح جامع.

محوطه حریره در فصول مناسب سال مورد بازدید مسافریین قرار می‌گیرد. به منظور راهنمایی و ایجاد تسهیلات و نمایش بخش‌هایی از محوطه کارهای اولیه انجام شده است. جهت تکمیل این برنامه موارد زیر پیشنهاد می‌گردد.

۱ - تکمیل مسیر بازدید و نصب علائم هشدار دهنده.

شرایط آب و هوایی جزیره عمل مسطح شدن تپه‌های باستانی را شتاب می‌بخشد. ضربات امواج دریا و جزر و مد دریا نیز به نوبه خود سواحل صخره‌ای شمال محوطه را مورد تهدید قرار می‌دهد. عدم حریم فیزیکی به دخل و تصرف‌ها دامن می‌زند. موارد زیر برای نگهبانی و نگهداری از محوطه ضروری است.

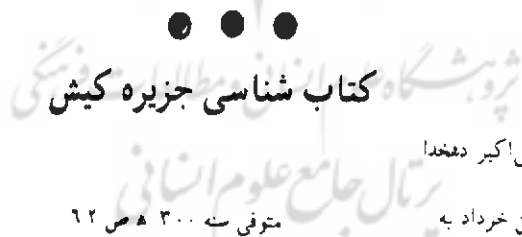
۱ - بازدیدهای مکرر در سطح ۱۲۰ هکتاری محوطه و تعیین نقاطی که نیاز به مرمت‌های موضعی دارند.

۲ - تثبیت صخره‌های شمالی و جلوگیری از ریزش آنها در نقاطی که شکاف مشاهده می‌شود.

- ۲ - آماده سازی توقفگاهها و محل استراحت.
 ۳ - طراحی و تامین روشنائی مناسب در محوطه.
 ۴ - ایجاد امکاناتی جهت ورود برخی از بازدید کنندگان از طریق دریا و با قایق.

واژه نامه

فئات	پارُ
آب انبار	برکه
گل	شُل
حصیری که زیر گل بام فرش می شود (نوعی نی با الیاف آن).	سون
حصیر نقش داری که در زیر سون قرار می گیرد.	منگور
طناب ریشه های درخت خرما (سازو)	کمبار
گرده چوب هائی که از خاور دور و افریقا به خلیج فارس وارد شده است.	چندل
تنه درختی به همین نام که در هندوستان و برمه می روید.	ساج (سای)
تخته چوب هائی که از جاوه آورده شده است.	جُونِ
موریانه	رُشمیز
گیاهی است مخلوط با گل آخری که برای دور کردن موریانه، چوب را با آن اندود می کنند.	سه بر تلخ
تیرهای چهار تراش که از خاور دور وارد می شود و به جای چندل کاربرد دارد.	کِرَن

- ۱ - فرهنگ دهخدا علی اکبر دهخدا
 ۲ - المسالك الممالك ابن خرداد به
 ۳ - فارسانه ابن بلخی
 ۴ - برگزیده مشترک یاقوت حموی
 ۵ - معجم البلدان یاقوت حموی
 ۶ - الکامل فی التاریخ عزالدین ابن الاثیر
 ۷ - آثار البلاد و اخبار العباد ذکریا محمد بن محمود
 القزوینی ۶۰۳-۶۸۳ هـ
- ۱۳۴۳ ص ۱۷۹ - ۱۸۰
 متوفی سنه ۳۰۰ هـ ص ۶۲
 تصحیح بهروزی ۵۱۰ هـ چاپ شیراز
 ترجمه محمد پروین گنابادی
 چاپ بیروت
 چاپ بیروت
 جلد ۱۲ ص ۴۹۷
 جلد ۱۱ ص ۳۹۷ جلد ۱۲ ص ۳۰۴
 ص ۱۷۵

۸ - تاریخ و صاف	وصاف الحضرة	عبدالمحمد آیتی	ص ۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۱۱
۹ - گلستان	سعدی	باب سوم	ص ۱۰۵
۱۰ - البلدان	احمد بن ابی یعقوب	ترجمه دکتر محمد ابراهیم آیتی	ص ۱۱۰
۱۱ - تقویم البلدان	ابوالفداء	ترجمه دکتر محمد ابراهیم آیتی ۶۷۲ هـ	ص ۴۲۴ - ۴۲۵
۱۲ - عرایس الجواهر	ابوالقاسم عبدالله کاشانی	بکوشش ایرج افشار	ص ۸۴ - ۸۵ - ۸۹ - ۱۱۶
۱۳ - سفرنامه ابن بطوطه	ابن بطوطه - مترجم دکتر محمد علی موحد	ناشر مؤسسه انتشارات آگاه	ص ۳۰۶ - ۳۰۷
۱۴ - نزهة القلوب	حمدالله مستوفی	بکوشش محمد دبیرسیاقی ۷۴۰ هـ	ص ۹۶۰ - ۹۶۹ - ۹۷۹
۱۵ - تاریخ گزیده	حمدالله مستوفی	با اهتمام دکتر عبدالحسین نوانی ۷۴۰ هـ	ص ۵۰۶
۱۶ - تحریر تاریخ و صاف	عبدالمحمد آیتی ۸۷۱ هـ		ص ۱۰۲ - ۱۰۴ - ۱۰۵ -
			۱۸۰ - ۱۸۲ - ۱۸۳ - ۱۸۴
			۱۸۶ - ۲۴۴ - ۲۸۵ -
۱۷ - عالم آرای عباسی	اسکندر بیگ	۹۶۸ - ۱۰۴۳ هـ	ص ۸۳ - ۹۶۰ - ۹۷۹
۱۸ - اقلیم پارس	محمد تقی مصطفوی		ص ۵۱۹ - ۵۲۰
۱۹ - نظری به ایران و خلیج فارس	اسمعیل نوری زاده		ص ۱۰۰
۲۰ - دریانوردی ایرانیان	اسمعیل رائین		ص ۱۱۰ - ۱۱۱
۲۱ - بنادر و جزایر خلیج فارس	محمد ابراهیم کازرونی تصحیح دکتر منوچهر ستوده		ص ۱۱۱ - ۱۲۶
۲۲ - جغرافیای تاریخی سرزمین خلافت شرقی	گ. دسترنج		ص ۲۷۶ - ۲۷۷
۲۳ - آثار شهرهای خلیج فارس	احمد اقتداری		ص ۳۴ - ۲۶۰ - ۳۳۳ -
			۳۵۳ - ۴۴۷ - ۵۸۸ -
			۵۸۹ - ۶۹۷ - ۶۹۹ -
			۸۱۲ - ۸۱۳ - ۸۱۴ -
			۸۱۵ - ۸۱۶ - ۸۱۷ -
			۸۱۸ - ۸۱۹ - ۸۲۰ -
			۸۲۱ - ۸۲۳ - ۸۲۵ -
			۸۲۶ - ۸۲۷

۲۴ - خلیج فارس

سرانولد ویلسون ترجمه محمد سعیدی

ص ۳۷ - ۱۰۲ - ۱۰۵ -

بنگاه ترجمه و نشر کتاب

۱۰۹ - ۱۱۵ - ۱۱۹ - ۱۶۴

۲۵ - جغرافیای نظامی بنادر خلیج

علی رزم آرا ۱۳۳۰

- ۱۶۸ - ۲۴۷

فارس

ص ۳۲ - ۳۴ - ۳۵

۲۶ - تاریخ سیاحتی خلیج فارس

صادق نشات میرداماد

ص ۶۷ - ۴۱۲ - ۴۱۹

۲۷ - تاریخ سراف

معصومی انجمن آثار ملی

۲۸ - سرزمین‌های شمالی

محمدعلی خان سدیدالسلطنه بندرعباسی

ص ۳۵۹ - ۳۶۰

پیرامون خلیج فارس دریای

(احمد اقتداری ۱۳۷۱)

عمان در صد سال پیش

۲۹ - مجموعه مقالات سمینار مسائل خلیج فارس مرکز مطالعات خلیج فارس - دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۹، صفحات مکرر

ص ۲۸۳ تا ۲۸۸

۳۰ - مجموعه مقالات سمینار جغرافی به کوشش دکتر محمدحسین پاملی یزدی

مؤلف مقاله: مجلد ۳ دکتر محمدتقی رهنمائی

IRAN JOURNAL OF THE BRITISH INSTITUTE OF PERSIAN STUDIES. EXCAVATION AT SIRAF VOLUME II III IIII IX X XI XII

۳۱

ص ۳۰ - ۱۰۴ - ۲۵۵ - ۲۵۸

محمدحسن سمار، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۷

۳۲ - جغرافیای تاریخی سیراف

۲۶۲ - ۲۶۳ - ۲۶۴ - ۲۶۵

۲۶۶ - ۲۶۷ - ۲۶۸ - ۲۶۹

۲۷۰ - ۲۷۱ - ۲۷۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

